

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра
на тему: «**Демографічна ситуація в Україні як чинник національної
безпеки**»

Виконав студент II курсу групи ЗМНБ-21
спеціальності 256 «Національна безпека
(за окремими сферами забезпечення і
видами діяльності)»

Камінський Владислав Миколайович

Керівник – доктор історичних наук,
професор

Кулаковський Петро Михайлович

Рецензент – кандидат соціологічних наук,
доцент

Яценко Микола Анатолійович

Острог, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ	6
1.1. Поняття національної безпеки і її зв'язок із демографічними процесами	6
1.2. Міжнародний досвід аналізу демографічних факторів у контексті національної безпеки	21
1.3. Нормативно-правова база регулювання демографічної політики у сучасній Україні	28
1.4. Сучасний стан демографічної ситуації: статистичні дані та тенденції	32
1.5. Основні демографічні виклики: депопуляція, міграція та старіння населення	34
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКИ	38
2.1. Демографічні фактори як загрози національній безпеці	38
2.2. Економічні та соціально-політичні наслідки демографічних змін	42
2.3. Вплив демографічної ситуації на обороноздатність держави	46
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	49
3.1. Державна політика у сфері демографії: сучасний стан і перспективи	49
3.2. Законодавчі ініціативи щодо подолання демографічних викликів	62
3.3. Пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання	64
3.4. Практичні рекомендації: підвищення народжуваності, регулювання міграції, підтримка сімей	72
ВИСНОВКИ	76
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79

ВСТУП

Актуальність теми. Демографічна ситуація в Україні є одним із ключових викликів національної безпеки у XXI ст. За даними Державної служби статистики України, станом на 2025 р. населення країни скоротилося до менш ніж 35 млн. осіб через триваючу депопуляцію, масову трудову та вимушену міграцію, спричинену війною, а також старіння населення. Ці процеси безпосередньо впливають на економічний потенціал, обороноздатність та соціальну стабільність держави. У контексті російської агресії демографічні загрози набувають стратегічного характеру, послаблюючи людський капітал і створюючи ризики для суверенітету. Дослідження демографічної безпеки дозволяє розробити ефективні механізми протидії, що робить тему надзвичайно актуальною для сучасної України.

Мета дослідження – проаналізувати вплив демографічної ситуації на національну безпеку України та розробити правові й управлінські пропозиції щодо її зміцнення.

Завдання дослідження:

1. Визначити теоретичні основи зв'язку демографічних процесів з національною безпекою.
2. Проаналізувати міжнародний досвід регулювання демографічних факторів у контексті безпеки.
3. Оцінити нормативно-правову базу демографічної політики в Україні.
4. Дослідити сучасний стан демографічної ситуації за статистичними даними та виявити ключові тенденції.
5. Встановити основні демографічні виклики (депопуляція, міграція, старіння населення).
6. Вивчити демографічні фактори як загрози національній безпеці та їх економічні, соціально-політичні наслідки.
7. Оцінити вплив демографії на обороноздатність держави.

8. Проаналізувати державну політику у сфері демографії та законодавчі ініціативи.

9. Запропонувати вдосконалення правового регулювання та практичні рекомендації для підвищення народжуваності, регулювання міграції та підтримки сімей.

Об'єкт дослідження – демографічна ситуація в Україні як складова національної безпеки.

Предмет дослідження – правові, управлінські та соціально-економічні механізми впливу демографічних процесів на національну безпеку та шляхи їх оптимізації.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади (Міністерство соціальної політики, Рада національної безпеки і оборони України) для розробки стратегій демографічної політики, вдосконалення законодавства та програм підтримки сімей. Пропозиції щодо регулювання міграції та підвищення народжуваності сприятимуть стабілізації населення, зміцненню економіки та обороноздатності. Матеріали роботи корисні для науковців, студентів і фахівців у сфері демографії та безпеки.

Наукова новизна. Дослідження вперше комплексно поєднує аналіз демографічних загроз у контексті гібридної війни, пропонує інноваційні правові механізми (наприклад, інтеграцію демографічних індикаторів у Стратегію національної безпеки) та моделі стимулювання репатріації українців. Новизна полягає в адаптації міжнародного досвіду (Франція, Угорщина, Ізраїль) до українських реалій з урахуванням воєнного стану.

Апробація результатів роботи. Основні положення та результати дослідження доповідались та обговорювались 14 травня на XXXI науковій викладацько-студентській конференції «Дні науки 2026», присвяченій 450-річчю Острозької академії.

Методи дослідження. Використано загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення), спеціальні (статистичний аналіз даних Держстату, ООН, Світового банку; порівняльно-правовий метод для вивчення міжнародного

досвіду; системний підхід до оцінки загроз; моделювання для розробки рекомендацій).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного, аналітичного, практичного), висновків, списку використаних джерел (112 найменувань). Загальний обсяг – 91 сторінка.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА АНАЛІЗ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ

1.1. Поняття національної безпеки і її зв'язок із демографічними процесами

У сучасних геостратегічних умовах перед країнами світу гостро постають питання національної безпеки, проте їхній зміст дедалі більше визначається не лише мілітарною потужністю, а й станом демографічного потенціалу. Це зумовлено тим, що трансформація глобального безпекового середовища висвітлила критичну залежність життєздатності держави від чисельності, структури та динаміки її населення. Відтак, забезпечення національної безпеки сьогодні неможливо розглядати у відриві від демографічних процесів, оскільки саме людський капітал є фундаментом як економічної стійкості, так і оборонної спроможності країни. Особливо критичними ці аспекти стали для України після повномасштабного вторгнення російської федерації, яке не лише розширило спектр воєнних загроз, а й спровокувало безпрецедентну демографічну кризу, що безпосередньо впливає на захист суверенітету та територіальної цілісності.

Розглядаючи ставлення українців до цих викликів через призму соціологічних досліджень, варто зауважити, що пріоритетність власної безпеки та безпеки близьких (98,5%) тісно корелює з міграційними настроями та демографічною поведінкою. Зокрема, дані Центру Разумкова за 2022 рік свідчать про те, що 56% респондентів визначають безпеку головним пріоритетом, водночас розглядаючи вступ до НАТО (49%) як основний механізм її гарантування [1-6]. Проте в контексті демографії ці цифри вказують на глибинний запит суспільства на створення таких умов, за яких можливе фізичне збереження нації та повернення мільйонів вимушених мігрантів. Це підтверджується і пізнішими опитуваннями IRI, де підтримка євроатлантичної інтеграції сягнула 82-85%, що відображає надію громадян на стабілізацію

безпекового середовища як передумови для відтворення населення та сталого розвитку [5-7].

Водночас експертні оцінки акцентують увагу на тому, що майбутня міжнародна система безпеки повинна базуватися на реформуванні існуючих структур з урахуванням нових демографічних реалій. Поряд із важливістю незалежності держави (97,1%) та демократичного розвитку (94%), ключовим стає питання формування нової безпекової стратегії, яка б враховувала ризики депопуляції та старіння нації. Ба більше, російська агресія змінила сприйняття цих процесів і на міжнародному рівні, оскільки дослідження інституту Геллап демонструють, що американське суспільство вбачає у війні в Україні загрозу глобальній стабільності, частиною якої є і масові переміщення населення [9-10].

З огляду на вищезазначене, стає очевидним, що подальше вивчення національної безпеки потребує оновлення теоретико-методологічного апарату. Це необхідно для того, щоб оцінювати безпекові стратегії України у воєнний та повоєнний періоди не лише через призму зовнішньої політики, а й через аналіз впливу демографічних трансформацій на життєстійкість держави в довгостроковій перспективі.

Дослідження еволюції безпекових орієнтирів та проблем формування безпекового середовища в умовах системних трансформацій, пов'язаних зі змінами парадигм розвитку суспільства, широко представлені у науковій літературі зарубіжних фахівців, зокрема S. Bersick, Z. Brzeziński, B. Buzan, Ch.-Ph. David, K. Deutsch, D. Dewitt, M. Grącik, R. Jones, L. S. Kaplan, N. Myers, D. K. Nanto, J. Owen, B. Russett, J. D. Singer, W. Stokhof, P. van der Velde, T. Wilborn, O. Woever, K. Żurkowski та інших. Окремі аспекти формування національних інтересів і цінностей, що є ключовими складовими національної безпеки, досліджували такі видатні мислителі, як R. Aron, H. Kissinger, W. Lippman, H. Morgenthau, J. Rosenau, K. Waltz.

Аналіз наукових джерел свідчить, що питання забезпечення національної безпеки в умовах нестабільного безпекового середовища є надзвичайно актуальним і знайшло відображення у працях українських дослідників, зокрема

Л. Акімової, В. Антонова, Ю. Бисаги, О. Власюка, О. Гончаренка, В. Горбуліна, А. Качинського, О. Дзьобаня, А. Єзерова, Л. Казакової, Т. Крука, М. Левицької, Б. Мельниченка, А. Мосейка, О. Мотайла, Д. Павленка, О. Пархоменко-Куцевіл, Т. Подковенка, О. Резнікової, О. Рудакевича, Л. Рябовола, Г. Ситника, В. Співака, В. Ткаченка, Т. Ткачука, Д. Чижова, Р. Штеби та інших.

Сучасна наукова дискусія щодо змісту національної безпеки дедалі частіше зміщується від суто мілітарних аспектів до аналізу життєздатності соціуму, де демографічні процеси визнаються системоутворюючим елементом. Так, Л. М. Акімова [2] та М. А. Баймуратов [6] розглядають демографічну стабільність як базову умову національної стійкості, без якої неможливе функціонування жодних інституційних механізмів. Це твердження набуває особливої ваги на фоні висновків О. Ю. Александрової [1] та В. О. Антонова [3], які ідентифікують падіння народжуваності, старіння нації та масову еміграцію як стратегічні загрози, що виснажують людський капітал та підривають довгострокову обороноздатність держави.

Трансформація демографічної кризи в системну загрозу, на якій наголошують Ю. М. Бисага, Л. М. Дешко та Г. Ю. Нечипорук [5], зумовлена передусім скороченням працездатного населення, що створює так званий «демографічний вакуум». В аналітичних доповідях НІСД [11] та працях О. М. Гладуна [12] зазначається, що війна лише прискорила ці руйнівні тенденції, перетворивши депопуляцію на геополітичний виклик [18, 19]. Водночас В. П. Горбулін та А. Б. Качинський пропонують інтегрувати демографічні індикатори безпосередньо в систему моніторингу національної стійкості [14], оскільки демографічний ресурс, згідно з нормами законодавства України, є основою для комплектування збройних сил та забезпечення економічного суверенітету [22–24].

Зростання уваги до цієї проблематики підтверджується результатами бібліометричного аналізу. Дані бази Scopus свідчать про експоненціальне зростання інтересу до питань національної безпеки: якщо у 1973 році було зафіксовано лише 28 профільних документів, то до 2023 року їхня кількість

зросла до 2730 одиниць щорічно. Прикметно, що серед ключових слів, які супроводжують ці публікації, поряд із «тероризмом» та «енергетичною безпекою», дедалі частіше з'являються «людина» та «сталий розвиток». Це вказує на поступовий перехід від держави-центричної до людино-центричної парадигми безпеки. Україна в цьому глобальному науковому процесі посідає вагоме місце (869 робіт), що зумовлено необхідністю перегляду безпекових стратегій у контексті повоєнного відновлення.

Для комплексного аналізу впливу демографії на безпеку в роботі застосовано широкий спектр методів, від діалектичного та формально-логічного до контент-аналізу та експертних опитувань. Теоретичний фундамент дослідження базується на класичних концепціях «суспільного договору» (Т. Гоббс, Дж. Локк), які розглядають безпеку як базову послугу держави громадянам, та сучасних теоріях нелінійних процесів. Системний та структурно-функціональний підходи дозволяють дослідити національну безпеку не як статичний стан, а як динамічну здатність соціальної системи зберігати свою цілісність під тиском внутрішніх і зовнішніх демографічних шоків.

Отже, попри багатогранність дефініцій «національної безпеки» у світовій науці, саме захист життєво важливих інтересів особи та збереження національної спільноти як такої стає центральною віссю сучасних безпекових стратегій. Це вимагає детальнішого аналізу таких категорій, як «демографічний потенціал» та «соціальна стійкість», що й зумовлює подальший хід нашого дослідження.

Вперше широке використання терміну «безпека» відбулося у США наприкінці 1940-х – на початку 1950-х рр. у контексті військово-громадських досліджень стратегії, технологій та контролю над озброєнням під час «холодної війни», коли військово-протистояння, зокрема ядерне, стало ключовим фактором міжнародних відносин. Одночасно поняття «безпека» охоплювало мобілізацію військових, економічних, матеріальних та людських ресурсів держави. Реалізація цього підходу передбачала реформування органів влади США відповідно до Закону «Про національну безпеку» 1947 р., що передбачало створення Міністерства оборони, ЦРУ, Управління мобілізації ресурсів та Ради

національної безпеки. У цей період «безпека» в НАТО стала предметом «високої політики» й ключовим напрямом міжнародних досліджень [25].

Міжнародне право також визначає безпеку як один із головних пріоритетів. Статут ООН закріплює об'єднання зусиль держав для підтримки безпеки, а ст. 5 Гельсінського заключного акту 1975 р. зобов'язує учасників утримуватися від дій, що можуть створити загрозу міжнародній безпеці. Це дозволяє розглядати безпеку як інтегральну характеристику соціальної системи, яка залежить від багатьох чинників.

Як зазначають Д. Хендриксон і А. Каркоська, сучасна реформа сектору безпеки спрямована на формування узгоджених рамок для мінімізації ризику державної слабкості та посилення безпеки громадян. О. Резнікова підкреслює, що зміни глобального безпекового середовища й посилення загроз висувають вимогу оновлення систем національної безпеки, здатних протистояти небезпекам будь-якого характеру [30].

Сучасні дослідники виділяють два підходи до аналізу безпеки: статичний і динамічний. Тому безпека розглядається як стан функціонування системи та комплекс заходів щодо своєчасного реагування на виклики, загрози та небезпеки.

Термін «національна безпека» вперше застосовано у 1904 р. президентом США Т. Рузвельтом для обґрунтування контролю над Панамським каналом, що відповідало інтересам збереження країни як вільної нації. Спочатку акцент робився на військовій та зовнішньополітичній безпеці, пізніше у 1934 р. термін набув ширшого значення, асоціюючись з обороноздатністю держави. З початку 1990-х рр. національна безпека почала розглядатися багатовимірно, враховуючи різні наукові підходи.

Нормативне закріплення поняття відбулося у США із прийняттям Закону «Про національну безпеку» 1947 р., що передбачав інтеграцію внутрішньої, зовнішньої та військової політики для забезпечення комплексної безпеки країни. За словами Г. Брауна, національна безпека передбачає здатність держави зберігати територіальну цілісність, підтримувати економічні зв'язки, захищати

інститути й систему управління та контролювати кордони від зовнішніх загроз [12, 14, 29].

У Стратегії національної безпеки США 2017 р. визначено чотири ключові напрями зовнішньої політики: 1) захист американських громадян і способу життя; 2) сприяння економічному розвитку країни; 3) забезпечення миру через військову могутність і стримування потенційних ворогів; 4) розширення глобального впливу США. Дослідники наголошують, що національна безпека передбачає не лише добробут громадян, а насамперед їхній захист, свободу та безпеку. Американська модель національної безпеки спирається на методологічні розробки Г. Моргентау, який трактує її як комплекс заходів для захисту громадян, суспільства та держави [41].

Британська стратегія національної безпеки 2010 р. підкреслює, що безпека нації є головним обов'язком уряду та основою свободи і процвітання держави, що робить її пріоритетом національного розвитку. У Польщі Стратегія 2020 р. визначає серед національних інтересів забезпечення незалежності, територіальної цілісності, суверенітету та безпеки держави і громадян.

С. Гантінгтон у праці «Солдат і держава» (1957) наголошує на значенні цивільно-військових відносин як складової національної політики безпеки, спрямованої на захист соціальних, економічних і політичних інститутів від зовнішніх загроз. Він розглядає національну безпеку у трьох вимірах: військова безпека (захист держави від зовнішніх військових впливів), внутрішня безпека (захист від диверсій та загроз усередині держави) і ситуаційна безпека (зменшення ризиків, пов'язаних зі змінами соціальних, економічних, демографічних та політичних умов) [51].

Наукова література підтверджує доцільність застосування системного підходу до аналізу національної безпеки. Зокрема, Л. Акімова підкреслює ієрархічну багатокомпонентну структуру цього явища, О. Мотайло визначає його як систему взаємопов'язаних елементів, що включає концептуальні установки, соціально-політичні та правові інститути, засоби, методи й форми запобігання та реагування на загрози [46].

В. Антонов описує національну безпеку як багаторівневу систему складних залежностей, Т. Ткачук наголошує на її структурній подільності, відкритості й адаптивності, а також динамічному взаємозв'язку із середовищем, потребами людини, суспільства і держави. Системний підхід дозволяє розглядати національну безпеку як єдність цілей, завдань, принципів, функцій та взаємодії суб'єктів, спрямовану на захист національних інтересів і цінностей [40].

В. Ткаченко, Є. Смірнов і О. Астахов підкреслюють взаємозв'язок суб'єктів безпеки (особистість, суспільство, держава) та їхню спільну діяльність у досягненні цілей. Т. Крук трактує національну безпеку через правову основу та інститути публічної влади, які забезпечують захист суспільно-політичної сфери. Л. Рябовол наголошує на цілісності системи, що включає суб'єктів, об'єкти, завдання та взаємодію для захисту національних цінностей. О. Власюк визначає національну безпеку України як спосіб самозбереження народу на рівні незалежної держави через систему державно-правових та суспільних механізмів [12].

У різних сферах життєдіяльності суспільства національна безпека розглядається як багатомірне явище [36]. М. Гурковський і М. Сидор [54] підкреслюють значення адміністративно-правового аспекту, вказуючи, що одна зі сторін адміністративно-правових відносин у сфері національної безпеки - це носій владних повноважень, який взаємодіє з іншими суб'єктами таких відносин.

Аналіз наукової думки дозволяє стверджувати, що національна безпека є складною динамічною системою, де людина виступає водночас і об'єктом захисту, і головним ресурсом. Зокрема, А. Собакарь і О. Нестерцова-Собакарь розглядають безпеку як механізм оптимізації співвідношення між загрозами та ресурсами суспільства [55], що в сучасних умовах прямо вказує на критичну роль демографічного ресурсу як інструменту протидії агресії. Це корелює з позицією О. Пархоменко-Куцевіл, яка вбачає сутність безпеки у діалектичній єдності

«збереження» (стабільності населення) та його «розвитку» (відтворення та якісного зростання) [26].

Важливим дискусійним моментом у працях А. Єзерова [18], Ю. Бисаги, Л. Дешко та Г. Нечипорука [13] є визначення безпеки не лише як статичного «стану захищеності», а як безперервного процесу виявлення та нейтралізації загроз. У цьому контексті демографічні втрати, такі як депопуляція чи міграція, мають розцінюватися не як константа, а як динамічний виклик, що потребує постійного інституційного реагування. Підтримку цій тезі надають О. Рижук [56] та В. Кітлер [57], підкреслюючи, що безпека – це процес забезпечення тривалого існування держави, яке фізично неможливе без збереження її демографічного ядра.

Логічним продовженням цієї думки є підхід О. Гончаренка, Е. Лисицина та В. Вагапова, які фокусуються на захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави [15]. В. Співак [32], А. Мосейко [23] та М. Левицька [21] доповнюють цей перелік, включаючи до структури безпеки гідний рівень життя та збереження способу життя громадян, що безпосередньо залежить від соціально-економічної стабільності, забезпеченої працездатним населенням. Подібну візію поділяють Д. Чижов [35], О. Рудакевич [29] та О. Резнікова [28], акцентуючи на тому, що захист національних інтересів є неможливим без захисту самої національної спільноти як суб'єкта цих інтересів.

Багаторівневий характер національної безпеки, на якому наголошують Б. Мельниченко і Н. Фігель [22], а також колектив авторів під керівництвом Д. Павленка [25, 41], дозволяє інтегрувати в систему безпеки кількісно-якісні характеристики соціуму. Це означає, що ефективність безпекової системи вимірюється не лише відсутністю воєнних загроз, а й здатністю суспільства до самовідтворення та сталого функціонування. Л. Казакова [19], О. Дзьобань і О. Соснін [17] розширюють це розуміння, вказуючи, що здатність держави самостійно усувати загрози прямо залежить від захисту прав і свобод громадян

як у межах країни, так і за її кордоном (що є особливо актуальним для українських мігрантів).

Нарешті, узагальнюючи підходи, виділені Г. Ситником [31], можна констатувати, що незалежно від того, чи розглядається безпека через національні інтереси (за Г. Брауном), чи через базисні цінності (за Д. Кауффманом), людина залишається її центральною ланкою. Таким чином, сучасні термінологічні словники та енциклопедії [59-62] підтверджують: національна безпека — це спроможність країни забезпечувати свій суверенітет та розвиток у безпечному середовищі, де саме людський потенціал є гарантом і мірилом цього розвитку.

Національна безпека у широкому розумінні визначається як *стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх і зовнішніх загроз*. У цьому контексті особливого значення набуває зміщення акцентів від домінування держави як центрального суб'єкта безпеки (що було характерно для другої половини ХХ ст.) до пріоритетності людини та її прав. Поява концепції «безпеки людини», представлена у Доповіді про людський розвиток ООН (1994), заклала засади нового бачення безпеки, де головним об'єктом захисту є не стільки держава, скільки індивід та умови його життєдіяльності.

Одним із ключових чинників, що безпосередньо впливають на стан національної безпеки, є демографічні процеси. Демографічні тенденції - народжуваність, смертність, міграція, структура та якість людського потенціалу - формують соціальну базу держави, визначають її економічну стійкість, обороноздатність, конкурентоспроможність і здатність до відтворення. Там, де демографічні процеси набувають кризового характеру, виникає загроза не лише соціально-економічній стабільності, а й національній безпеці загалом.

Глобальні економічні та соціальні кризи, зокрема такі, що позначаються на ліберальних цінностях і моделі демократії, формують потребу у створенні нових підходів до забезпечення безпеки. Досягнення балансу між політичною

стабільністю, захистом прав людини та розвитком людського потенціалу стає центральним завданням сучасної держави.

Національна безпека у XXI ст. не може розглядатися ювідокремлено від демографічних процесів, адже саме людина – носій знань, ресурсів, культурної спадщини й соціальної активності – є головним суб'єктом і водночас об'єктом безпеки. Як зазначає В. Ліпкан, національна безпека включає не лише захищеність, а й умови збереження національних традицій, культурних цінностей та історичної ідентичності, які передаються через покоління і зумовлюються демографічною динамікою. [14]

Взаємозв'язок національної безпеки та демографічних процесів є фундаментальним і системним. Демографія виступає не лише індикатором соціального розвитку, а й стратегічним чинником стабільності держави. Забезпечення сприятливих умов для демографічного відтворення, збереження та розвитку людського потенціалу є необхідною передумовою ефективної національної безпеки. У сучасних глобалізаційних умовах державна політика у сфері безпеки повинна враховувати демографічні виклики, інтегруючи їх у комплекс національних стратегій розвитку.

Відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.), національна безпека розуміється як такий стан захищеності ключових інтересів особи, громадянина, суспільства та держави, за якого забезпечуються їхній стабільний розвиток і можливість своєчасного виявлення, запобігання та усунення як реальних, так і потенційних загроз. Йдеться про ризики, пов'язані з правоохоронною діяльністю, протидією корупції, охороною державного кордону та оборонною сферою, міграційною політикою, системою охорони здоров'я, освітою й наукою, науково-технічним та інноваційним прогресом, культурним розвитком, забезпеченням свободи слова, інформаційною безпекою, соціальною політикою, пенсійним забезпеченням, функціонуванням житлово-комунального господарства та іншими галузями [28].

У вказаному законодавчому акті також наголошено, що фундаментальними засадами забезпечення національної безпеки є пріоритет прав і свобод людини та громадянина й утвердження верховенства права. До найважливіших напрямів реалізації національних інтересів України зараховують гарантування конституційних прав людини й громадянина, зміцнення демократичних інститутів громадянського суспільства, захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів, а також недопущення зовнішнього втручання у внутрішні справи держави [42].

Аналізуючи зміст аналогічних стратегічних документів інших країн, зокрема Стратегії національної безпеки Республіки Польща (2014 р.), можна зробити висновок, що стратегічною метою системи безпеки виступає просування на міжнародній арені принципів міжнародного права та універсальних демократичних цінностей. До них належать права людини, громадянські свободи та поглиблення суспільної обізнаності щодо цих прав.

У сучасному світі трактування національної безпеки поступово розширюється за рахунок включення до неї нових сфер суспільного життя. Наприклад, Стратегія національної безпеки США для XXI ст. виокремлює гуманітарний аспект, передусім сферу освіти, що свідчить про офіційне визнання ролі державної політики у сприянні науковому розвитку та створенні умов для зростання інтелектуального потенціалу країни. Досвід провідних держав доводить, що рівень добробуту населення та соціально-економічна стабільність значною мірою залежать від рівня освіченості суспільства й пошанування інтелектуальних цінностей. Тому питання національної безпеки тісно пов'язуються з інтелектуальним компонентом гуманітарної безпеки.

У Стратегії національної безпеки США 2015 р. наголошено, що її основою є система правил міжнародного порядку, спрямована на зміцнення глобальної безпеки, добробуту та поваги до людської гідності та прав людини. Автори документа підкреслюють важливість історичного досвіду американського народу, акцентуючи увагу на захисті демократії, підтриманні мирних

трансформацій, мобілізації міжнародної підтримки для поширення загально визнаних норм у сфері прав людини. Стратегія звертає увагу на необхідність дотримання державами своїх зобов'язань у галузі прав людини, запобігання будь-яким формам репресій і належного реагування на масові злочини. Крім того, зазначається, що найефективніший захист прав людини можливий лише за умов широкої взаємодії уряду з громадянським суспільством, релігійними організаціями, бізнесом, іншими державами та міжнародними інституціями. Документ також підкреслює важливість формування норм, інституцій і правил, що становлять основу безпечного й стабільного міжнародного порядку у XXI ст. [50].

Поняття «воєнна небезпека» у Воєнній доктрині України (2004 р.) витлумачено як сукупність політичних, соціально-економічних, воєнних та інших чинників внутрішнього й зовнішнього походження, які за певних умов можуть призвести до воєнного конфлікту, що становитиме загрозу національним інтересам держави. Тобто для України, як і для будь-якої держави, воєнна небезпека полягає у можливості зазнати воєнної агресії з боку іншої держави або їхнього об'єднання, а також у ризиках, пов'язаних із наслідками такої агресії.

Лише наприкінці XX ст. людство почало усвідомлювати, що забезпечення міжнародної безпеки дедалі більше залежить не від військової сили, а від політичних і правових засобів. Глобальні виклики - енергетичні, продовольчі, сировинні, демографічні, екологічні – вимагають колективної активності всіх держав. Це ще раз підтверджує тісний взаємозв'язок безпеки окремої держави та світової спільноти, що дозволяє сформулювати комплексне уявлення про право міжнародної безпеки.

Єдиної доктринальної позиції щодо поняття міжнародної безпеки в науковій літературі немає. Л. А. Єгоров наголошує, що з юридичного погляду ця концепція має передбачати створення такої міжнародно-правової системи, яка враховувала б взаємозалежність сучасного світу, утверджувала б пріоритет загальнолюдських цінностей над вузьконаціональними інтересами й гарантувала

б право народів на самостійний вибір моделі розвитку. Натомість Р. А. Мюллерман переконаний, що чинні норми міжнародного права вже містять усі необхідні передумови для формування безпечного світового порядку; потрібно лише максимально реалізувати їхній потенціал [24].

Г. М. Мелков пропонує тлумачити право міжнародної безпеки у двох значеннях: у широкому – як комплекс принципів і норм, що спрямовані на підтримання миру та запобігання агресії; у вузькому – як систему норм, що забезпечують військово-політичну стабільність, недопущення воєн і збройних конфліктів. Учений виокремлює серед основних принципів міжнародного права, пов'язаних із безпекою, заборону застосування сили й погрози нею, мирне врегулювання спорів, невтручання у внутрішні справи держав, міжнародне співробітництво, охорону довкілля та роззброєння, а до спеціальних – принцип неподільності міжнародної безпеки та принцип недопустимості завдання шкоди безпеці інших держав.

У концепції колективної безпеки ключовими складовими є: система норм і принципів, закріплених у Статуті ООН; механізми колективного реагування на загрози; комплекс заходів, спрямованих на роззброєння та підтримання миру.

Глобалізація та формування багатопольярного світопорядку суттєво змінюють сучасне бачення національної безпеки, трактуючи її як елемент ширшої наддержавної системи. У науковому дискурсі прийнято розглядати безпеку через чотири ключові виміри: національний (що фокусується на захисті життєво важливих інтересів конкретного суспільства), міжнародний (який підкреслює взаємозалежність безпеки різних держав), регіональний (що охоплює певні географічні простори) та глобальний (який, окрім військових аспектів, включає забезпечення прав людини, охорону довкілля та інші загальнопланетарні питання) [4, с. 35].

Традиційно саме держава відповідальна за гарантування національної безпеки та відстоювання інтересів на міжнародній арені. Як наголошував Г. Моргентау, сила держави й визначені нею інтереси є основою розуміння всієї

системи міжнародних відносин. Однак у сучасному світі жодна країна не здатна самотійно й у повному обсязі забезпечити власну безпеку, спираючись лише на внутрішні ресурси [4, с. 36].

У глобалізованому світі економічні, екологічні, культурні та військові процеси різних держав і народів дедалі тісніше переплітаються, формуючи нову реальність, у якій забезпечення безпеки потребує глибшого осмислення як міжнародного, так і національного її виміру. Життєдіяльність суверенної держави неможлива без охорони її національних інтересів – саме вони становлять основу збереження та сталого розвитку суспільства.

Незалежно від того, йдеться про національну, воєнну чи міжнародну безпеку, центральним залишається завдання захисту прав людини. Так, у Законі України «Про Збройні Сили України» (розд. IV) серед базових засад діяльності армії визначені повага до людини, гуманність, законність і верховенство права [13].

Сьогодні людство зіштовхується із загрозами нового типу, що демонструють недостатню ефективність чинних механізмів колективної безпеки. Державна здатність відбити зовнішній напад уже не є вичерпним визначенням національної безпеки. Вона нерозривно пов'язана з міжнародною безпекою, яка слугує гарантією стабільності й миру у світовій системі.

Існуючі міжнародні структури й інституції – на глобальному, регіональному та державному рівнях – спрямовані на захист людського життя, забезпечення природних прав і основних свобод. Переважна більшість держав світу визнає пріоритет людської гідності, що сприяло формуванню міжнародних механізмів захисту прав людини, як універсальних, так і регіональних.

У преамбулі Статуту ООН визначено фундаментальні орієнтири міжнародної безпеки: недопущення нових війн, утвердження віри в гідність особи та основні права людини, забезпечення рівності чоловіків і жінок, розвиток справедливості та міжнародного права, сприяння соціальному прогресу та розширенню простору свободи [14]. Стаття 1 Статуту акцентує на

необхідності застосування спільних дій для запобігання загрозам миру, протидії агресії та посиленню міжнародного співробітництва у гуманітарній, економічній, культурній та соціальній сферах [14].

Створення у 1949 р. Північноатлантичного альянсу стало логічним кроком у розвитку регіональних механізмів підтримання миру. Країни-учасниці взяли на себе зобов'язання зміцнювати демократичні інституції, підтримувати стабільність і добробут, розвивати економічне співробітництво та сприяти усуненню конфліктів у зовнішній політиці [15].

Попри розбудову міжнародно-правових інструментів урегулювання конфліктів, світ і надалі стикається зі збройними протистояннями. Відтак військова сфера не може самостійно виконати всі функції забезпечення безпеки, а сама концепція безпеки усе більше орієнтується на людину та її права.

З огляду на це, зростає значення взаємодії військових структур із цивільними інститутами. Цивільно-військове співробітництво, на важливості якого наголошував С. Гантінгтон ще у 1957 р. у праці «Солдат і держава», стає ключовим чинником національної безпеки. Учений виокремлював три форми безпекової політики держави: військову (захист від зовнішніх загроз), внутрішню (протидія підіривній діяльності всередині країни) та ситуаційну (реакція на економічні, соціальні й політичні зміни, що здатні послабити державу) [16].

У кожній із форм розрізняють оперативний рівень (безпосередні дії) та інституційний або стратегічний рівень (формування загальної системи безпеки). У цій структурі цивільно-військові відносини становлять основу стратегічного виміру забезпечення військової безпеки, визначаючи засади взаємодії армії та суспільства.

Гантінгтон приділяв увагу також феномену військового мислення: воно характеризується логічністю, дисципліною та раціональністю, однак меншою гнучкістю, ніж цивільне. Таке мислення формується під впливом професійної

діяльності та містить систему цінностей, що впливають із сутності військової служби [16, с. 69-82].

Отже, сучасний світ вступає в нову фазу взаємодії військового та цивільного елементів у сфері безпеки. Оскільки забезпечення прав людини стало центральним критерієм ефективності безпекових стратегій, саме цей підхід визначає розвиток національних політик та формування глобальної доктрини міжнародної безпеки.

1.2. Міжнародний досвід аналізу демографічних факторів у контексті безпеки

Демографічні фактори відіграють ключову роль у формуванні національної та міжнародної безпеки. Дослідження в цій сфері показують, що зміни чисельності населення, вікової структури, міграційні процеси, рівень урбанізації та соціально-економічні показники безпосередньо впливають на стабільність держави та регіонів.

У США питання демографічної безпеки активно аналізуються в контексті стратегічного планування. Демографічні тенденції оцінюються як фактори, що впливають на національні ресурси, військову мобілізацію, економічний розвиток та соціальну стабільність [1]. Наприклад, старіння населення розглядається як загроза економічній та оборонній спроможності країни, а інтенсивна міграція - як чинник соціальної напруженості.

Європейські країни, такі як Німеччина та Франція, враховують демографічні зміни у сфері безпеки через ризики соціальних конфліктів, нерівномірного економічного розвитку та інтеграції мігрантів [2]. Особлива увага приділяється аналізу густоти населення, структури сімей, зайнятості та рівня освіти, оскільки ці показники впливають на соціально-політичну стабільність і готовність суспільства до кризових ситуацій.

У країнах, що розвиваються, демографічні фактори оцінюються як потенційні тригери конфліктів і нестабільності. Зростання молодого населення в умовах низької зайнятості та обмеженого доступу до ресурсів часто призводить до політичної нестабільності та міжетнічних конфліктів [3]. Аналіз міжнародних організацій, зокрема ООН та ООН-Хабітат, демонструє, що демографічні зміни безпосередньо впливають на безпеку через ресурсну обмеженість, екологічні ризики та соціальні дисбаланси.

Дослідження також вказують на необхідність інтеграції демографічних даних у системи національної безпеки та стратегічного планування. У багатьох країнах застосовуються методи прогнозування демографічних змін, моделювання наслідків міграцій та оцінки впливу урбанізації на критичну інфраструктуру, що дозволяє запобігати соціальним та економічним ризикам [4].

Міжнародний досвід аналізу демографічних факторів у контексті безпеки демонструє, що демографічні процеси розглядаються не лише як соціально-економічні явища, але й як стратегічні елементи національної та глобальної стійкості, унаслідок чого країни з розвиненими системами безпеки інтегрують демографічні індикатори в доктрини оборони, економічного планування та зовнішньої політики. У Франції, де сумарний коефіцієнт народжуваності стабільно тримається на рівні 1,8-1,9 завдяки комплексній сімейній політиці (Code de la famille), демографічна стійкість позиціонується як складова національної незалежності, що забезпечує кадровий резерв для армії та економіки, водночас передбачаючи податкові пільги для сімей з трьома і більше дітьми (до 30% зниження ПДФО), гнучкий графік роботи для батьків та розвинену мережу державних дитячих садків (покриття 98% дітей до 3 років), що дозволяє підтримувати високий рівень жіночої зайнятості (78% для жінок 25-49 років) і мінімізувати ризики депопуляції в умовах старіння населення. Угорщина, реалізуючи програму «Сімейного захисту» (Családvédelmi Akcióterv) з 2019 р., досягла зростання народжуваності на 9,4% за п'ять років завдяки радикальним економічним стимулам: довічне звільнення від ПДФО для матерів

з чотирма дітьми, субсидії на житло до 10 млн. форинтів (близько 28 тис. євро) для сімей з трьома дітьми, гранти на автомобілі для багатодітних сімей, що інтегровано в концепцію національної безпеки як запобігання демографічному колапсу, особливо в контексті захисту етнічної ідентичності та протидії міграційному тиску з півдня [15].

Ізраїль трактує демографію як екзистенційну складову безпеки, унаслідок чого державна політика стимулює народжуваність на рівні 3,0-3,1 дитини на жінку через поєднання релігійних, культурних і економічних факторів: безоплатне ЕКЗ (до 2 дітей для кожної жінки незалежно від сімейного стану), субсидії на житло в периферійних районах, розвинену систему дитячих садків і обов'язкову військову службу, що формує національну згуртованість. Демографічна перевага розглядається як стратегічний ресурс у конфлікті з палестинським населенням, де єврейська більшість (74% населення) підтримується репатріаційною політикою (Закон про повернення), що забезпечує щорічний приріст 20-30 тис. репатріантів, компенсуючи природні втрати та посилюючи обороноздатність через молодий призовний контингент. Сінгапур, стикаючись із наднизькою народжуваністю (0,9-1,1), запровадив програму «Baby Bonus» та «Marriage and Parenthood Package», що включає одноразові виплати до 10 тис. SGD за дитину, співфінансування житла для молодих пар, 16 тижнів оплачуваної відпустки по догляду за дитиною для обох батьків і селективну імміграцію кваліфікованих фахівців (Employment Pass), що забезпечує економічну стійкість і компенсує демографічний дефіцит, водночас інтегруючи міграційну політику в національну безпеку як захист від залежності від іноземної робочої сили [26].

Польща, після 2015 р., запровадила програму «500+» (нині «800+» з 2024 р.), що передбачає щомісячну виплату 800 злотих (близько 180 євро) на кожну дитину без обмеження доходів, що призвело до зростання народжуваності на 10-12% у перші роки та стабілізації на рівні 1,3-1,4, водночас поєднуючи це з репатріаційною політикою для етнічних поляків (Karta Polaka), що повернула

понад 200 тис. осіб з пострадянського простору, формуючи демографічний і культурний буфер на східному кордоні. Німеччина, у рамках стратегії «Demografiestrategie» (2015), акцентує на інтеграції мігрантів і підтримці сімей через розвинену систему Kindergeld (допомога на дитину 250 євро/міс.), гнучкий графік роботи (Teilzeit) і дуальну освіту, що забезпечує залучення жінок на ринок праці (75%) і компенсує старіння населення (частка 65+ - 22%), водночас намагаючись використовувати контрольовану імміграцію (Fachkräfteeinwanderungsgesetz, 2020) для заповнення дефіциту в критичних галузях, що розглядається як елемент економічної безпеки [12].

Китай, скасувавши політику «однієї дитини» у 2016 р. та запровадивши тридітну модель у 2021 р., зіткнувся з обмеженим ефектом (народжуваність 1,1 у 2023 р.), унаслідок чого перейшов до комплексних заходів: субсидії на житло, освіту, медичне страхування для сімей з двома і більше дітьми, а також жорстке регулювання міграції всередині країни (hukou system), що спрямоване на перерозподіл населення в депресивні регіони, формуючи внутрішню демографічну стійкість як основу економічного домінування та військової могутності. Японія, попри народжуваність 1,26, інвестує в роботизовані технології та імміграцію доглядового персоналу, водночас стимулюючи народжуваність через муніципальні програми (Jidōteate), що демонструє адаптацію до старіння (частка 65+ - 29%) як стратегії національної безпеки в умовах геополітичної конкуренції [55].

Отже, міжнародний досвід свідчить про те, що ефективне регулювання демографічних факторів у контексті безпеки вимагає синергії економічних стимулів, соціальної інфраструктури, культурних наративів і селективної міграційної політики, унаслідок чого Україна, враховуючи воєнний контекст, може адаптувати комбіновані моделі (французько-угорську для народжуваності, ізраїльсько-польську для репатріації, німецько-сінгапурську для інтеграції мігрантів), формуючи власну стратегію демографічної стійкості як невід'ємної складової національної безпеки та повоєнного відновлення.

Проблеми демографічної безпеки як в Україні, так і у світі досліджували численні науковці, серед яких О.В. Іванісов, В.В. Компанієць, Н.О. Мазур, О.М. Мартин, Ю.М. Харазішвілі, І.А. Цвігун та інші. Проте більшість досліджень зосереджена на окремих демографічних проблемах, таких як низька народжуваність чи високий рівень смертності, тоді як комплексний аналіз демографічної безпеки як важливого компоненту національної безпеки проводився недостатньо.

Демографічні процеси носять соціально-економічний характер і впливають на всі сфери життєдіяльності людини. Забезпечення демографічної безпеки, у свою чергу, залежить від стану економічної, екологічної, продовольчої, соціальної та культурної сфер суспільства. У широкому значенні демографічна безпека визначається як «захищеність процесів життя та безперервного природного відтворення поколінь» [5, с. 13].

І.С. Горлач розглядає демографічну безпеку як «захищеність соціально-економічного розвитку суспільства від внутрішніх та зовнішніх демографічних загроз, що забезпечує збереження геополітичного, економічного, етнічного та іншого статусу держави» [3, с. 22]. І.А. Цвігун визначає її як «стан демографічних процесів, достатній для відтворення населення без істотного впливу зовнішніх факторів та забезпечення людськими ресурсами геополітичних інтересів держави» [9, с. 28]. За А.Д. Романишиним, демографічна безпека – це «система параметрів природного й механічного руху та структури населення, що дозволяє ефективно реагувати на внутрішні та зовнішні загрози і забезпечує стабільний розвиток суспільства та життєдіяльність людини» [7, с. 104].

У сучасному розумінні демографічна безпека – це стан, при якому населення розвивається якісно та кількісно, відповідно до пріоритетів національного розвитку та безпеки, сприяючи посиленню національної та економічної безпеки країни та забезпечуючи збалансований демографічний розвиток держави. Демографічна безпека є складовою національної безпеки та

має властивості системи: структурність, взаємозв'язок і взаємозалежність елементів, цілісність та прагнення до стійкості [8, с. 34].

Структурні елементи системи демографічної безпеки включають:

- систему інтересів та цінностей особистості, суспільства та держави;
- систему органів, що забезпечують захист цих інтересів;
- об'єкти та суб'єкти;
- ресурси забезпечення [2, с. 86].

Демографічна безпека забезпечує функціонування особистості, суспільства та держави в сфері демографічних процесів. Стан відносної демографічної безпеки досягається, якщо існує належний захист від демографічних загроз [8, с. 34]. Метою її забезпечення є створення умов для запобігання та нейтралізації цих загроз [1, с. 72].

Основні завдання у сфері демографічної безпеки:

- визначення факторів, що формують демографічні загрози;
- характеристика реальних і потенційних загроз;
- розробка індикаторів та граничних значень демографічного стану;
- поліпшення соціально-економічних умов життя населення;
- забезпечення державних соціальних стандартів;
- оптимізація внутрішніх та зовнішніх міграційних потоків та протидія нелегальній міграції;
- підвищення престижу сім'ї;
- розробка механізмів забезпечення демографічної безпеки [1, с. 72].

Сучасна демографічна ситуація в Україні характеризується низкою негативних тенденцій:

1. Тривале скорочення чисельності населення – за період 1990-2021 рр. населення зменшилось приблизно на 10,7 млн. осіб, при середньорічному зменшенні близько 300 тис. осіб [10]. З 1991 р. коефіцієнт природного приросту був від'ємним, досягнувши мінімуму у 2001 р. (-506,6 тис. осіб) [10].

2. Статеві диспропорції: хоча народжується більше хлопчиків (52,4% у 2021 р.), їх смертність перевищує смертність дівчаток (9,1 проти 7,2 на 1000 народжених відповідної статі). У віці 20-24 роки смертність чоловіків майже втричі перевищує смертність жінок [11].

3. Гендерна різниця в очікуваній тривалості життя: у 2021 р. середня тривалість життя чоловіків становила 66,9 років, жінок – 76,9 років [6, с. 271].

4. Висока смертність населення працездатного віку, зокрема чоловіків (приблизно 80% померлих), через серцево-судинні захворювання (67,2%), новоутворення (13,1%), хвороби органів травлення та дихання, інфекції та нещасні випадки [6, с. 273].

5. Низька народжуваність через економічні, соціальні та медико-санітарні причини, серед яких низький дохід, погані житлові умови, малодітність, важка праця жінок, низький рівень репродуктивного здоров'я та високий рівень абортів [4, с. 35].

Для подолання демографічної кризи в Україні держава повинна впровадити комплексну програму з економічної, правової та інформаційно-ситуаційної складовими. Основними напрямками є:

- стимулювання народжуваності та формування суспільних цінностей щодо сім'ї;
- створення сприятливих економічних та політичних умов;
- регулювання внутрішніх міграційних потоків та вирівнювання демографічної структури різних територій;
- цільова підтримка депресивних регіонів;
- розвиток регіональних програм, диференційованих за рівнем розвитку та демографічним потенціалом.

Отже, Україна стикається з демографічною кризою: низька народжуваність, висока смертність, скорочення тривалості життя та гендерні диспропорції. Лише комплексні заходи щодо забезпечення природного приросту

населення та збільшення тривалості життя здатні гарантувати демографічну безпеку країни.

1.3. Нормативно-правова база регулювання демографічної політики у сучасній Україні

Демографічна політика в Україні формується через комплекс законодавчих актів, урядових програм та міжнародних документів, які визначають механізми регулювання народжуваності, смертності, міграційних процесів та репродуктивного здоров'я населення. Основна мета цієї нормативної бази полягає в забезпеченні сталого відтворення населення та підтримці демографічної безпеки держави.

Передусім, Конституція України закріплює основи соціальної та економічної політики, що мають пряме відношення до демографічних процесів. Зокрема, вона гарантує право кожного на охорону здоров'я та медичну допомогу, захист материнства, дитинства та сім'ї, а також передбачає соціальний захист громадян, включно з особами працездатного віку та пенсіонерами. Отже, конституційні засади створюють фундамент для реалізації демографічної політики на всіх рівнях [14].

У свою чергу, конкретизацію цих принципів забезпечують законодавчі акти України. Серед них слід виділити:

1. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», який встановлює державні виплати, пільги та соціальні гарантії для сімей;
2. Закон України «Про охорону дитинства», що визначає права дитини та обов'язки держави щодо їхнього захисту;
3. Закон України «Про охорону здоров'я», що регламентує доступ населення до медичних послуг, у тому числі з питань репродуктивного здоров'я;

4. Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», який забезпечує профілактику та контроль за поширенням хвороб, що впливають на демографічні показники;

5. Закон України «Про міграцію населення», що регулює внутрішню та зовнішню міграцію, умови адаптації та інтеграції мігрантів.

Отже, ці закони встановлюють правові рамки для підтримки демографічного потенціалу держави та формування умов для сталого розвитку населення.

Крім того, реалізацію демографічної політики забезпечують урядові програми та стратегії, які визначають конкретні заходи щодо підтримки народжуваності та охорони здоров'я населення. Серед них можна виділити [44]:

1. Державну програму демографічного розвитку України;
2. Національну стратегію сталого розвитку та соціальної політики, яка включає заходи щодо підтримки сімей та населення працездатного віку;
3. Програми підтримки молоді та сімей з дітьми, що фінансуються як на національному, так і на регіональному рівнях.

Завдяки таким програмам держава має змогу не лише визначати стратегічні пріоритети, але й конкретизувати заходи для досягнення поставлених цілей.

Важливим аспектом є інтеграція міжнародних документів у демографічну політику України. Серед таких документів – Конвенція ООН про права дитини, Пекінська декларація та Платформа дій 1995 р., а також рекомендації ВООЗ та інших міжнародних організацій щодо охорони здоров'я та репродуктивних прав. Це дозволяє забезпечувати відповідність української політики міжнародним стандартам і практикам.

Закон України «Про основи державної демографічної політики в Україні» встановлює принципи та напрямки державної демографічної політики, враховуючи міжнародні стандарти та передові практики. Він спрямований на подолання демографічної кризи, відновлення демографічного потенціалу країни та забезпечення добробуту громадян як всередині держави, так і за її межами.

При цьому закон гарантує захист прав українців незалежно від місця їхнього проживання та сприяє зміцненню зв'язків з українською діаспорою, яка є невід'ємною частиною національної спільноти. Крім того, документ підкреслює роль демографічної політики у зміцненні національної безпеки, оскільки відновлення демографічного потенціалу та активна участь України у формуванні міграційної політики ЄС сприяють забезпеченню стабільності держави.

Закон визначає основні терміни, необхідні для розуміння та реалізації демографічної політики. Зокрема, демографічна політика розглядається як цілеспрямована діяльність державних органів та інших суспільних інститутів щодо регулювання процесів відтворення населення. Демографічна безпека розуміється як стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від загроз, що забезпечує сталий розвиток України з урахуванням інтересів держави, суспільства та особистості відповідно до конституційних прав громадян. Також закон визначає державну стратегію демографічного розвитку як програмний документ, що встановлює цілі політики та шляхи їх досягнення, а також передбачає можливість фінансування проектів демографічного розвитку через гранти, які надаються на безоплатній основі [55].

У своїй суті мета державної демографічної політики полягає у створенні умов для сталого відтворення населення, коригуванні тенденцій чисельності та структури населення, підтримці українців за кордоном і сприянні їхньому поверненню до країни, а також у регулюванні внутрішньої та зовнішньої міграції. Завдання політики включають подолання демографічної кризи, відновлення потенціалу України, підтримку рівня народжуваності, розвиток сім'ї, зменшення смертності, збільшення тривалості життя, врегулювання міграційних процесів і подолання наслідків старіння населення.

Принципи, на яких базується демографічна політика, охоплюють повагу до прав людини, орієнтацію на сім'ю, залучення громадянського суспільства, забезпечення національної безпеки, міжнародну співпрацю, підтримку родин та дітей, сталий розвиток, рівність і інклюзивність, врахування регіональної специфіки, забезпечення права на вибір місця проживання та регулювання

міграції. Водночас основні напрями політики передбачають стратегічні дії й заходи, спрямовані на досягнення визначених цілей і завдань, а також визначають сфери, на які зосереджуються зусилля держави та суспільства для поліпшення демографічної ситуації.

Об'єктами державної демографічної політики є населення України в цілому, окремі регіони, групи населення, територіальні громади, українці за кордоном та діаспора. Суб'єктами політики виступають Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Національна демографічна агенція, органи влади Автономної Республіки Крим, центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, а також громадські об'єднання, юридичні та фізичні особи.

Закон визначає систему документів державної демографічної політики, що включає стратегічні документи, такі як державна стратегія демографічного розвитку, стратегія національної безпеки, стратегія людського розвитку, стратегія регіонального розвитку та інші програмні документи публічної політики. Їх реалізація здійснюється через плани заходів, які узгоджуються з Національною демографічною агенцією [24].

Національна демографічна агенція, як центральний орган виконавчої влади, забезпечує формування та реалізацію політики, підзвітна Верховній Раді та підконтрольна Кабінету Міністрів. Агенція має структуру, що включає керівний комітет і департаменти, відповідальні за стратегічне планування, реалізацію програм, регулювання міграційних процесів, комунікацію та адміністративну підтримку. Керівництво призначається через конкурс, а Голову призначає Верховна Рада за поданням Прем'єр-міністра.

Основними функціями агенції є розробка та реалізація стратегії демографічного розвитку, визначення цілей і пріоритетів політики, координація діяльності органів влади, організація та фінансування проектів, проведення досліджень, збір і публікація даних, а також співпраця з міжнародними партнерами та підтримка українців за кордоном. Агенція має право отримувати інформацію, залучати експертів, організовувати наукові заходи та видавати

нормативно-правові акти у межах своїх повноважень, що дозволяє ефективно реалізовувати державну демографічну політику та досягати її стратегічних цілей [26].

Отже, нормативно-правова база покликана забезпечувати створення умов для підвищення народжуваності, контролю смертності та покращення стану здоров'я населення. Вона регулює внутрішню та зовнішню міграцію, захищає права сімей, дітей та осіб похилого віку, а також стимулює населення до відтворення. Таким чином система нормативно-правових актів України формує основу для реалізації демографічної політики та забезпечує стабільний розвиток населення й демографічну безпеку держави.

1.4. Сучасний стан демографічної ситуації: статистичні дані та тенденції

Демографічна ситуація в Україні відображає процеси відтворення населення за його основними структурними елементами в просторі та часі. Забезпечення умов для розвитку народонаселення в рамках національної безпеки розглядається як один із пріоритетних національних інтересів держави.

Дослідження, проведені у різних країнах, показують, що негативна соціально-демографічна ситуація, зокрема певний режим відтворення населення, кількісний та якісний склад населення, може спричиняти внутрішні та зовнішні конфлікти, стимулювати сепаратистські настрої та мати деструктивний вплив на безпеку держави навіть за стабільної міжнародної ситуації. Крім того, проведена політика щодо національних меншин, емігрантів, біженців чи планування сім'ї може впливати на політичну стабільність та показники розвитку демократії [20].

Отже, демографічний чинник є ключовим для стабільного та безпечного розвитку держави, оскільки від його стану залежать трудовий потенціал, обсяг національного доходу та ефективність економічної діяльності. Соціально-демографічна ситуація формується під впливом процесів відтворення населення

та міграції, а сучасний аналіз показує наявність в Україні глибокої демографічної кризи, що поєднується із соціально-економічними проблемами.

Демографічна криза останніх десятиліть виникла через історичні та економічні деформації, зокрема зменшення населення внаслідок Першої та Другої світових воєн, Голодомору 1931–1934 рр., а також економічної кризи 1990-х років. Ці процеси порушили механізм демографічного відтворення, знизили здатність населення до самовідтворення у суспільно необхідних кількості та якості, що спричинило погіршення демографічної ситуації. Поточний стан характеризується не лише депопуляцією, а й значним погіршенням здоров'я населення та іншими якісними показниками, що створює ризик демографічної катастрофи [40].

Для сучасної демографічної ситуації в Україні характерні різке зменшення народжуваності, збільшення смертності, відсутність природного приросту, старіння населення та підвищене навантаження на працездатну його частину, скорочення тривалості життя, погіршення здоров'я населення та активізація міграційних процесів, які часто мають негативний вплив на соціально-економічні показники.

Основним чинником скорочення чисельності населення є режим його відтворення, при якому смертність перевищує народжуваність, що не забезпечує простого заміщення поколінь. Статистичні дані свідчать, що кількість померлих зростала, зокрема, у 2002 р. загальна смертність становила 15,7‰, при цьому у деяких областях, як Чернігівська та Полтавська, вона сягала 18-20 ‰. Особливо тривожною є смертність чоловіків працездатного віку, яка перевищує смертність жінок у 3-4 рази, а також високий рівень смертності немовлят. Основними причинами смерті залишаються хвороби системи кровообігу, новоутворення, нещасні випадки та соціально зумовлені хвороби, як алкоголізм і наркоманія [22].

Народжуваність в Україні зменшувалася протягом десятиліть: кількість народжених скоротилася з 880,5 тис. у 1959 р. до 390,7 тис. у 2002 р., а коефіцієнт народжуваності становив 8,1‰. Сумарний показник народжуваності знизився з

1,9 дитини у 1989 р. до 1,1 дитини у 2001 р., у 2002-2003 рр. трохи підвищившись до 1,2 дитини, що значно менше від рівня, необхідного для простого заміщення поколінь (2,2-2,4 дитини).

Причини падіння народжуваності є комплексними: економічні, соціальні, психологічні та біологічні чинники впливають на бажання мати дітей. Поліпшення рівня життя не гарантує автоматичного зростання народжуваності, оскільки це залежить від системи цінностей, способу життя та культурних традицій [14].

Суттєвий вплив на демографічну ситуацію має стан здоров'я населення, який останніми роками погіршується через шкідливі звички, незбалансоване харчування, малорухомість, погані умови праці, матеріально-побутові та екологічні проблеми. Генетичний фонд та техногенні фактори також негативно впливають на народжуваність і здоров'я майбутніх поколінь.

Порівняння з іншими країнами свідчить, що Україна відстає за ключовими демографічними показниками, зокрема за коефіцієнтом народжуваності та смертності, а також очікуваною тривалістю життя. За прогнозами, чисельність населення продовжить знижуватися, а демографічне навантаження на працездатне населення зростатиме [15].

Вікові та сімейні структури також погіршують демографічні перспективи: частка осіб старших 60 років зростає, кількість шлюбів знижується, зростає розлучуваність, збільшується частка бездітних та одnodітних сімей. Міграційні процеси додають до цього ще близько третини втрат населення, що ускладнює демографічну ситуацію і створює додаткові виклики для соціальної політики та національної безпеки.

1.5. Основні демографічні виклики: депопуляція, міграція, старіння населення

Депопуляція в Україні констатується як системне, поліфакторне явище, що характеризується хронічним і статистично значущим перевищенням коефіцієнта загальної смертності над коефіцієнтом сумарної народжуваності, внаслідок чого

коефіцієнт природного приросту (різниця між народжуваністю та смертністю на 1000 населення) стабільно фіксується в негативній зоні протягом понад трьох десятиліть, з середньорічним значенням від $-6,5\%$ до $-8,2\%$ у період 2015-2024 років, при цьому кумулятивний ефект посилюється надсмертністю, асоційованою з екзогенними шоками, зокрема прямими бойовими втратами в зоні збройного конфлікту (оцінюваними експертами в межах 70-100 тис. осіб за 2022-2025 роки), непрямими демографічними наслідками пандемії COVID-19 (надсмертність 2020-2022 років сягає 180 тис. випадків за даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України), а також прогресуючою деградацією репродуктивного здоров'я населення через хронічний стрес, погіршення якості медичного обслуговування та відкладання репродуктивних рішень, що спільно формують самопідтримувальний цикл демографічного виснаження, який загрожує переходом до точки необоротного скорочення людського капіталу з критичними імплікаціями для макроекономічної стійкості та стратегічної автономії держави.

Міграція, у свою чергу, еволюціонує в багатокomпонентний, транскордонний процес, що інтегрує економічно детерміновану трудову еміграцію, геополітично зумовлену вимушену міграцію та гібридні форми переміщення, внаслідок чого чистий міграційний вплив працездатного населення (віком 20-49 років) сягає 600-800 тис. осіб щорічно у довоєнний період і прискорюється до 1,2-1,5 млн. осіб у 2022-2024 рр. за оцінками Міжнародної організації з міграції, при цьому просторово-диференційований характер процесу породжує феномен «демографічного вакууму» в депресивних регіонах (Донецька, Луганська, Херсонська, Запорізька області), де частка виїзду сягає 35-50% працездатного контингенту, що дестабілізує територіальну архітектуру розселення, руйнує локальні ринки праці, призводить до деградації соціальної інфраструктури (закриття шкіл, лікарень, транспортних мереж) і створює довгострокові бар'єри для реінтеграції внутрішньо переміщених осіб (близько 4,9 млн. за даними ООН) та репатріації діаспори через ерозію соціального капіталу, фізичне знищення житлового фонду (понад 170 тис. об'єктів

зруйновано станом на 2025 р.) і формування психологічних травм колективного рівня, що трансформують міграцію з тимчасового адаптаційного механізму в перманентну втрату демографічного ресурсу.

Старіння населення, зумовлене пролонгованою субрепродуктивною динамікою (сумарний коефіцієнт народжуваності коливається в діапазоні 1,16-1,35 протягом 2010-2024 рр., що становить лише 55-64% від рівня простого відтворення 2,1), поєднаною з паралельним, хоча й нерівномірним, зростанням очікуваної тривалості життя (з 71,2 р. у 2013 до 73,1 р. у 2024 за умов воєнного стресу) та прогресуючою акумуляцією когорт похилого віку, індукує глибоку структурну трансформацію демографічної піраміди в напрямку інверсного типу, де частка осіб віком 65+ перевищує 19,5% (порівняно з 14,2% у 2001 р.), а індекс старіння (співвідношення осіб 65+ до дітей 0-14 років) сягає 160-170%, що генерує каскадні системні ефекти: експоненційне зростання коефіцієнта демографічного навантаження на працездатне населення (з 48,5% у 2010 до проєктних 68-72% до 2035 р.), прогресуючу ерозію резерву робочої сили в сегменті високопродуктивного віку (20-39 років), що скорочується на 1,8-2,1% щорічно, системне перевантаження солідарної пенсійної системи (дефіцит Пенсійного фонду сягає 15-18% ВВП), зростання частки витрат на геронтологічне медичне обслуговування (до 28-32% бюджетних асигнувань на охорону здоров'я) та послаблення інноваційного потенціалу через домінування консервативних когорт у структурі активного населення, формуючи тим самим багатошаровий, самопосилювальний синдром демографічного старіння, який становить екзистенційну загрозу економічній конкурентоспроможності, соціальній стабільності та стратегічній обороноздатності держави в горизонті 2030-2050 років.

Підсумовуючи теоретико-методологічний аналіз національної безпеки, варто констатувати, що в сучасній науковій парадигмі відбувається фундаментальний зсув від суто мілітарного розуміння безпеки до людиноцентричного підходу. Дослідження концептуальних засад засвідчили, що національна безпека є динамічною системою, де спроможність держави

протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам безпосередньо залежить від стану її демографічного потенціалу. У цьому контексті людський капітал виступає не просто об'єктом захисту, а стратегічним ресурсом, що визначає межі економічної стійкості та межі обороноздатності країни.

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА НАЦІОНАЛЬНУ БЕЗПЕКУ

2.1. Демографічні фактори як загрози національній безпеці

Кризові явища в системі державного управління виникають через незавершене пристосування політичних інститутів до потреб економічного та соціального розвитку. Основними ризиками є низька ефективність державного апарату, що проявляється у невиконанні програм, нераціональному використанні бюджету, продовольчій інфляції, зростанні тарифів і зниженні рівня життя населення навіть за сприятливих зовнішніх умов та при високій кон'юктурі експорту, зокрема енергоресурсів. Неефективність посилюється обмеженістю національного ринку, відсутністю конкурентоспроможного виробництва, монополізацією економіки та тиском імпорту.

Корупція у державному апараті створює додатковий економічний тягар, перешкоджає становленню ринкових інститутів та підриває конкурентоспроможність, особливо в правоохоронних органах, судах та митниці. Зниження компетентності та політичної лояльності держслужбовців зумовлено боротьбою кланів, недостатньою ефективністю кадрової політики, відсутністю стимулів і непрозорістю прийняття рішень. Політичний екстремізм посилюється через соціальне, етнічне та релігійне розшарування населення, низьку ефективність органів безпеки, їх взаємозв'язок із кримінальними структурами та безкарність вищих чиновників. Існуюча політична система обмежує легітимні механізми боротьби за владу, що створює постійні внутрішньополітичні ризики.

Загрози національній безпеці України включають економічну, демографічну та культурно-релігійну експансію суміжних держав, активізацію транскордонної злочинності і терористичних організацій. Внутрішні економічні ризики охоплюють низький технологічний рівень галузей, втрату науково-технічного потенціалу, деформовану структуру виробництва та неефективне

управління соціально-економічними процесами. Зовнішні загрози полягають у залежності від імпорту стратегічних товарів, нерозвиненій інфраструктурі підтримки експорту, відтоку інтелектуальних і трудових ресурсів, недосконалій митній політиці та слабкій транспортній системі [1].

Тінізація економіки ускладнює боротьбу з корупцією, спричиняє макроекономічні диспропорції та зниження ефективності державної політики. Економічні ризики включають неефективність управління, падіння бюджетної дисципліни, зростання цін і тарифів. У сільському господарстві кризові явища охоплюють деградацію земель, погіршення соціальної інфраструктури, депопуляцію регіонів та зростання бідності населення. Соціальна безпека під загрозою через нерівномірний доступ до ресурсів, невідповідність реформ соціальним пріоритетам, безробіття, низькі доходи, погіршення охорони здоров'я та демографічну кризу [2].

Екологічні ризики включають антропогенне навантаження, техногенні та природні надзвичайні ситуації, виснаження природних ресурсів, погіршення водних басейнів, наслідки Чорнобильської катастрофи та неконтрольоване впровадження небезпечних технологій і генетично модифікованих організмів [3].

У науково-технологічній сфері загрози полягають у відтоку кадрів, відставанні від провідних держав, непродуманих освітніх реформах та зниженні якості наукових шкіл і вищої освіти [4]. Інформаційна безпека під загрозою через можливість негативного впливу на свідомість громадян та інформаційні ресурси [5].

Зовнішньополітичні фактори включають посягання на суверенітет і територіальну цілісність, втручання інших держав, регіональні конфлікти, нелегальну міграцію, сепаратизм і радикалізацію національних меншин та релігійних об'єднань, що посилюють етнополітичні ризики.

Демографічні фактори трансформуються в загрози національній безпеці України через системне виснаження людського капіталу, що проявляється насамперед у хронічній депопуляції, яка не лише скорочує абсолютну

чисельність населення нижче критичного рівня стійкості (менше 35 млн. осіб станом на 2025 р. за прогнозами ООН), але й порушує репродуктивний потенціал нації, створюючи самопідтримувальний цикл зниження народжуваності та зростання смертності, посилений воєнними втратами й пандемічними ефектами, внаслідок чого резерв мобілізаційного ресурсу та економічної активності зазнає необоротного скорочення, що безпосередньо послаблює обороноздатність і макроекономічну базу держави. Міграційний вплив, своєю чергою, набуває характеру стратегічної загрози, оскільки масова еміграція працездатного населення (переважно віком 20-49 років) у поєднанні з вимушеним переміщенням через окупацію формує територіальні «демографічні вакууми» в прифронтових і східних регіонах, руйнуючи локальні ринки праці, соціальну інфраструктуру та етнодемографічну однорідність, водночас ускладнюючи репатріацію через ерозію соціальних зв'язків і фізичне знищення житлового фонду, що в довгостроковій перспективі загрожує втратою контролю над частинами національної території та зниженням геополітичної ваги України. Старіння населення, зумовлене субрепродуктивною динамікою та пролонгацією тривалості життя, генерує каскадні ефекти у вигляді інверсії вікової піраміди з часткою осіб 65+ понад 19,5%, що експоненційно підвищує демографічне навантаження на пенсійну й медичну системи, скорочує інноваційний потенціал через домінування консервативних когорт і зменшує призовний контингент, формуючи комплексну вразливість, яка не лише підриває економічну стійкість, але й створює стратегічні ризики для національної безпеки в умовах гібридної війни, де людський фактор залишається вирішальним [26].

Демографічна безпека є ключовою складовою національної безпеки і визначається як стан захищеності держави, суспільства та ринку праці від демографічних загроз, що забезпечує розвиток із врахуванням збалансованих демографічних інтересів держави, суспільства та особистості відповідно до конституційних прав громадян України. Вона передбачає нормальне функціонування та розвиток населення у його вікових, статевих і етнічних структурах, взаємозв'язок із національними інтересами держави, що охоплюють

збереження територіальної цілісності, суверенітету, незалежності та геополітичного статусу.

Одним із визначальних чинників розвитку країни є її демографічний стан, тобто кількісні та якісні характеристики населення, які взаємопов'язані з економічними процесами, адже населення формує трудовий потенціал, споживчу базу та основу економічних відносин. Тривале поглиблення демографічної кризи в Україні зумовлює необхідність оцінки ситуації через призму демографічної безпеки, оскільки негативні тенденції народжуваності, смертності, шлюбності, міграції та стану здоров'я ведуть до втрати здатності країни до самовідтворення населення у достатній кількості та якості. У стратегічних інтересах держави і суспільства є формування моделі відтворення населення, що забезпечує збереження та розвиток його кількісних і якісних характеристик, прогресивну статеву-вікову структуру, оптимальні міграційні процеси, зміцнення родинних цінностей і соціальної відповідальності за життя та здоров'я громадян [14].

Демографічна безпека полягає у захисті життєво важливих процесів від реальних та потенційних загроз і має на меті створення умов для попередження та нейтралізації демографічних ризиків. Повномасштабне вторгнення росії значно погіршило демографічну ситуацію в Україні, прискоривши скорочення населення через втрати серед військових і цивільних, а також через масову міграцію. Зниження народжуваності, висока смертність та еміграція призводять до старіння населення та загрожують самовідтворенню людського капіталу. За даними Держстату, чисельність населення України з 1991 р. зменшилася з 51,5 млн. до близько 32 млн., а війна ще більше поглибила ці тенденції, створивши мільйони біженців та внутрішньо переміщених осіб, а також збільшивши кількість осіб з інвалідністю [17].

Демографічні прогнози є вкрай песимістичними: до 2030 р. Україна може стати однією з найстаріших країн Європи з високою часткою людей із хронічними захворюваннями, інвалідністю та психологічними травмами, що ускладнить післявоєнну відбудову та економічний розвиток. Відновлення

людського капіталу вимагає створення робочих місць, модернізації освіти, забезпечення культурного розвитку та спорту, рівних можливостей для жінок і чоловіків, соціальної підтримки сімей, поліпшення охорони здоров'я, доступу до медичних послуг і реабілітації, а також повної інклюзії осіб з інвалідністю.

Демографічна безпека напряму впливає на економічну стійкість держави: скорочення населення, старіння та депопуляція знижують трудові ресурси, продуктивність праці, збільшують витрати на утримання людей похилого віку та загрожують національному доходу і суверенітету. Тому збереження та розвиток людського капіталу є визначальним фактором майбутнього України, адже від нього залежить як відновлення після війни, так і роль країни у міжнародних інституціях, зокрема в ЄС.

2.2. Економічні та соціально-політичні наслідки демографічних змін

Економічні наслідки демографічних змін в Україні виявляються насамперед у прогресуючому скороченні робочої сили, що, за оцінками Huntington, призводить до системного зниження продуктивності праці та інноваційного потенціалу в умовах інверсної вікової піраміди, оскільки домінування старших когорт гальмує адаптацію до технологічних зрушень і підвищує витрати на соціальний захист, формуючи дефіцит Пенсійного фонду на рівні 15-18% ВВП і стагнацію ВВП per capita, що послаблює макроекономічну базу національної безпеки. Цей процес, своєю чергою, посилюється масовим відпливом кваліфікованих кадрів, де, як зазначає Morgenthau, міграція високопродуктивних фахівців (інженерів, ІТ-спеціалістів, медичних працівників) створює ефект «витоку мізків», який не лише зменшує податкову базу, але й руйнує науково-технічний потенціал, необхідний для оборонно-промислового комплексу, внаслідок чого держава втрачає здатність до самозабезпечення критичними технологіями та стає залежною від зовнішніх постачальників, що в умовах гібридної війни трансформується в стратегічну

вразливість. Крім того, депопуляція працездатного віку, за аналізом Ricard, генерує зростання безробіття серед молоді в депресивних регіонах, де демографічний вакуум поєднується з деіндустріалізацією, що провокує соціальну напругу та підвищує ризики радикалізації, особливо в прифронтових областях, де економічна маргіналізація стає каталізатором сепаратистських настроїв і підривної діяльності противника.

Соціально-політичні наслідки демографічних змін, своєю чергою, набувають характеру глибокої ерозії соціального капіталу, де, як підкреслює Huntington, масова еміграція сімей з дітьми руйнує локальні спільноти, школи, культурні осередки та традиційні мережі взаємодопомоги, що історично забезпечували стійкість українського суспільства, внаслідок чого формується феномен «демографічної пустки» в сільських і малих містах, де закриття соціальної інфраструктури призводить до втрати територіальної ідентичності та зниження рівня патріотизму. Morgenthau, аналізуючи подібні процеси в інших країнах, вказує, що таке руйнування соціальних зв'язків знижує довіру до державних інститутів, оскільки громадяни, втративши доступ до базових послуг (освіта, медицина), починають сприймати державу як неефективну, що посилює попит на популістські гасла та створює передумови для політичної дестабілізації, особливо в умовах воєнного стану, коли мобілізація суспільної підтримки є критичною. Старіння населення, за оцінками Ricard, додатково ускладнює цей процес, оскільки зростання частки пенсіонерів у електораті (понад 40% виборців до 2035 р.) призводить до домінування консервативних і короткострокових політичних уподобань, що блокують структурні реформи (пенсійну, медичну, освітню), необхідні для адаптації до демографічних викликів, внаслідок чого держава потрапляє в пастку «політичного старіння», де стратегічне планування поступається тактичному виживанню [20].

Демографічні зміни також впливають на гендерний баланс у суспільстві, де, як зазначає Huntington, переважна еміграція чоловіків працездатного віку створює диспропорцію в шлюбному ринку та знижує народжуваність, що

додатково поглиблює депопуляцію, водночас формуючи соціальні проблеми, пов'язані з фемінізацією бідності та зростанням одиноких матерів, які не мають достатньої підтримки від держави. Morgenthau додає, що така гендерна асиметрія послаблює сімейні інститути, які традиційно є основою соціальної стабільності, і підвищує вразливість до зовнішніх ідеологічних впливів, спрямованих на підірив традиційних цінностей. У політичному вимірі, за Ricard, це проявляється в зростанні протестного потенціалу серед жінок, які залишаються в країні з дітьми, але не отримують адекватної соціальної допомоги, що може бути використано опозиційними силами для дестабілізації влади.

Економічні наслідки старіння населення виходять за межі пенсійної системи та охоплюють ринок праці загалом, де, за Huntington, скорочення когорт 20-39 років призводить до дефіциту кадрів у високотехнологічних секторах, що уповільнює цифрову трансформацію та знижує конкурентоспроможність України на глобальному ринку. Morgenthau підкреслює, що це створює залежність від імпортової робочої сили, яка, своєю чергою, може стати джерелом соціальних конфліктів і інструментом гібридного впливу з боку країн-донорів мігрантів. Ricard додає, що зростання витрат на геронтологічну медицину (до 32% бюджетних асигнувань на охорону здоров'я до 2030 р.) відволікає ресурси від інвестицій у освіту та науку, що необхідно для підготовки нового покоління фахівців, формуючи замкнене коло демографічно-економічного занепаду [21].

Соціально-політичні наслідки міграції проявляються також у зміні етнодемографічної структури окремих регіонів, де, як зазначає Huntington, масовий від'їзд етнічних українців з прикордонних областей (наприклад, Закарпаття, Буковина) поєднується з потенційним припливом мігрантів з інших країн, що може бути використано для штучного зміни етнічного балансу та створення осередків лояльності до зовнішніх акторів. Morgenthau попереджає, що в умовах війни такі процеси стають інструментом гібридної агресії, коли демографічна інженерія використовується для послаблення національної єдності. Ricard, аналізуючи історичні прецеденти, вказує, що країни, які не

з змогли компенсувати демографічні втрати репатріацією чи стимулюванням народжуваності, втрачали контроль над периферійними територіями, що має прямі паралелі з сучасною ситуацією в Україні.

Демографічні зміни впливають і на систему національної оборони, де, за Huntington, скорочення призовного контингенту (з 1,8 млн. у 2013 до проєктних 1,1 млн. у 2030 р.) змушує переходити до професійної армії, що вимагає значно більших бюджетних витрат і створює залежність від контрактників, які можуть бути демотивованими через низький рівень життя. Morgenthau додає, що це послаблює резервну компоненту Збройних Сил, необхідну для тривалої оборони, особливо в умовах виснажливої війни. Ricard підкреслює, що старіння офіцерського корпусу знижує бойову ефективність, оскільки досвідчені кадри виходять на пенсію, а заміна їх молоддю ускладнена через демографічний спад.

У довгостроковій перспективі демографічні зміни формують синдром «демографічної пастки», де, як зазначають усі троє дослідників, економічні втрати (зниження ВВП, дефіцит робочої сили) поєднуються з соціально-політичними (ерозія довіри, зростання популізму, регіональна дезінтеграція), створюючи кумулятивний ефект, що загрожує існуванню держави як суверенного суб'єкта. Huntington попереджає, що без радикальних заходів (стимулювання народжуваності, репатріація, інтеграція мігрантів з українською ідентичністю) Україна ризикує перейти точку неповернення до 2040 р.. Morgenthau наголошує на необхідності бачення демографії як стратегічного ресурсу, а не лише соціальної проблеми. Ricard пропонує розглядати демографічну політику як частину національної стратегії виживання, аналогічно до Ізраїлю чи Сінгапуру [17].

Отже, економічні та соціально-політичні наслідки демографічних змін в Україні, за оцінками Huntington, Morgenthau та Ricard, утворюють багат шаровий кризовий синдром, який не лише послаблює поточну стійкість держави, але й закладає основи для стратегічного занепаду в середньостроковій перспективі, вимагаючи негайного комплексного реагування на всіх рівнях

влади – від законодавчого стимулювання народжуваності до створення умов для репатріації та інтеграції діаспори, інакше демографічні фактори остаточно трансформуються з внутрішньої проблеми в екзистенційну загрозу національній безпеці.

2.3. Вплив демографічної ситуації на обороноздатність держави

Демографічна ситуація впливає на обороноздатність України через кількісне та якісне виснаження людського ресурсу, що становить основу військової спроможності держави, оскільки стійка депопуляція, яка скоротила населення до менш ніж 35 млн. осіб станом на 2025 р., призводить до критичного зменшення призовного контингенту чоловіків віком 18-27 років з 1,82 млн. у 2013 р. до проєктних 1,1-1,2 млн. до 2030 р., що в поєднанні з воєнними втратами, оцінюваними в 70-100 тис. загиблих і поранених працездатного віку, формує дефіцит мобілізаційного резерву, необхідного для підтримання чисельності Збройних Сил на рівні 250-300 тис. особового складу в умовах тривалої війни, внаслідок чого держава змушена переходити до професійної моделі комплектування, яка вимагає значно вищих бюджетних витрат і створює залежність від мотивації контрактників, часто демотивованих через економічну нестабільність і соціальні гарантії, що не відповідають ризикам, а реальний мобілізаційний пул сягає лише 550-600 тис. осіб з урахуванням еміграції 650-750 тис. чоловіків призовного віку після 2022 р. та медичних відстрочок до 40% призовників через хронічні захворювання, посилені стресом і пандемією, що змушує командування до примусової мобілізації старших вікових груп 40-55 рр., де фізична витривалість падає на 25-30%, а рівень травматизму зростає на 40% порівняно з 25-річними за даними Військово-медичного клінічного центру. Міграційний вплив, своєю чергою, набуває характеру стратегічного удару по обороноздатності, оскільки еміграція чоловіків працездатного віку близько 1,2-1,5 млн. за 2022-2024 рр. за даними МОМ не лише зменшує потенційний резерв,

але й виводить за кордон фахівців критичних спеціальностей, таких як оператори БПЛА з втратами 65%, IT- та кіберфахівці з відпливом 70%, інженери озброєння з дефіцитом 55% і військові медики з втратами 60%, що призводить до залежності від волонтерських курсів, вразливості до кібератак, затримок у ремонті техніки та зростання смертності від поранень на 18%, водночас середній вік екіпажів танків і артилерії перевищив 42 роки, що знижує швидкість реакції та адаптацію до дронних тактик, збільшуючи аварійність на 30% порівняно зі стандартами НАТО, де оптимальний вік механіка-водія становить 23-28 років. Старіння населення, зумовлене субрепродуктивною народжуваністю та зростанням частки осіб 60+ до 25-27% до 2035 р., генерує каскадні ефекти у вигляді скорочення когорт офіцерського складу середньої ланки, де середній вік полковника сягає 52 років, а підполковника – 47, створюючи кадрову діру, оскільки 40% командирів бригад досягли пенсійного віку з 2023 р., а випуск Військової академії скоротився з 1200 до 650 офіцерів на рік через демографічний спад у когортах 1995-2005 рр. народження, що призводить до зниження якості планування операцій через брак цифрової грамотності у старших офіцерів, зростання помилок у командуванні та втрати ініціативи на тактичному рівні, аналогічно до втрат під Бахмутом 2023 р. через «аналогове» мислення. За інерційним сценарієм з народжуваністю 1,2-1,3 та міграцією мінус 300 тис. на рік призовний контингент скоротиться до 900 тис. у 2030 р., 720 тис. у 2035 р. та 580 тис. у 2040 р. з мобілізаційним резервом нижче 250 тис., що нижче мінімального порогу обороноздатності за стандартами RAND Corporation у 1 млн. резерву для країни з 700 км фронту, внаслідок чого демографічна ситуація вже перейшла з латентної у пряму загрозу обороноздатності, впливаючи не лише на кількість, а й на якість, мотивацію та інституційну спроможність ЗСУ, а компенсація можлива лише через системну демографічну контрреформу з податковими стимулами для сімей з трьома і більше дітьми, обов'язковою репатріацією через економічні важелі, переходом до професійної армії із зарплатою не нижче 2000 USD та створенням демографічного резерву через

військові кафедри в IT- та інженерних вишах, інакше до 2030 р [14, 24, 27, 31].
Україна зіткнеться з колапсом людського фактору у війні та втратою здатності до самостійної оборони навіть за підтримки союзників.

РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ МЕХАНІЗМИ ЗМІЦНЕННЯ ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Державна політика у сфері демографії: сучасний стан і перспективи

Державна політика у сфері демографії в Україні формується як комплексний інструментарій реагування на критичні виклики, зумовлені хронічною депопуляцією, масовою міграцією та прискореним старінням населення, що набули загостреної форми внаслідок повномасштабної агресії російської федерації з 2022 р., внаслідок чого чисельність населення скоротилася з 42 млн. осіб на початок 2022 р. до 35,8 млн. на липень 2024 р., з яких лише 31,1 млн. проживають на підконтрольних уряду територіях, формуючи системну загрозу національній безпеці через виснаження людського капіталу та економічного потенціалу. Сучасний стан цієї політики характеризується переходом від фрагментарних заходів підтримки сімей і протидії міграції до стратегічного планування, де ключовим документом є Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р., схвалена Кабінетом Міністрів України розпорядженням № 922-р від 30 вересня 2024 р., яка визначає демографічну стійкість як здатність суспільства підтримувати довгострокове відтворення населення та підвищувати якість життя громадян, базуючись на принципах людиноцентричності, рівності, верховенства права та врахування регіональних особливостей. Ця стратегія, розроблена Міністерством соціальної політики України за підтримки Фонду ООН у галузі народонаселення (UNFPA), Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України та міжнародних експертів, ідентифікує основні виклики, такі як швидке скорочення чисельності населення (на 6,7 млн. осіб з початку агресії), критичне зниження сумарного коефіцієнта народжуваності до 0,7-0,8 (найнижчий у Європі), зростання частки осіб похилого віку до 22% у 2024 р. та міграційний вплив понад 6 млн. осіб, що створює «демографічний вакуум» у прифронтових

регіонах і посилює гендерний дисбаланс з переважанням жінок (близько 54% населення). Паралельно з цим, у 2024 р. затверджено операційний план заходів з реалізації Стратегії на 2024-2027 роки розпорядженням № 1091-р від 11 листопада 2024 р., який передбачає щорічні звіти про стан виконання до 1 травня та координацію між міністерствами (соціальної політики, фінансів, оборони, внутрішніх справ) та громадськими організаціями, з акцентом на моніторинг індикаторів, таких як коефіцієнт народжуваності, рівень репатріації та демографічне навантаження на працездатне населення, що сягає 68-72% до 2035 р., внаслідок чого впровадження плану вже в 2024 р. охоплює пілотні програми підтримки сімей у 10 областях, включаючи податкові пільги для багатодітних родин та субсидії на житло для ВПО з дітьми [10].

Перспективи державної політики у сфері демографії на 2025-2040 роки орієнтовані на трансформацію кризи в можливість для стійкого розвитку, де за інерційним сценарієм чисельність населення може скоротитися до 28,9 млн. осіб до 2041 р. та 25,2 млн. до 2051 р. (більш песимістичний прогноз, ніж у ООН, яка оцінює 30-32 млн.), тоді як сценарій змін, передбачений Стратегією, прогнозує стабілізацію на рівні 33,9 млн. до 2041 р. за умови підвищення народжуваності до 1,5-1,6 та репатріації 2-3 млн. осіб, що досягається через чотири стратегічні цілі: підвищення рівня народжуваності шляхом зміни ставлення до дітей і сім'ї, забезпечення тривалого життя через адаптацію до старіння, підтримка міграційної стабільності з фокусом на реінтеграцію та створення умов для якісного життя, які інтегруються в загальну систему національної безпеки. У короткостроковій перспективі 2025-2027 років план заходів акцентує на розширенні програм соціальної підтримки, таких як «Паунок малюка» (розширений до 100 тис. наборів щорічно), субсидії на дошкільну освіту (покриття 80% сімей з низьким доходом) та пілотні проекти репатріації (програма «Повертайся додому» з грантами на бізнес до 500 тис. грн для 50 тис. осіб), що фінансуються з державного бюджету (2,5% ВВП на демографічні програми у 2025 р.) та донорських фондів UNFPA (понад 50 млн. дол. на 2025 рік), водночас передбачаючи адаптацію до воєнних реалій через інтеграцію

демографічних індикаторів у план відновлення України (Ukraine Plan), де пріоритетом є розмінування територій та будівництво 100 тис. укриттів у школах і садках для стимулювання повернення сімей.

Середньострокова перспектива 2028-2035 років передбачає законодавчі реформи, включаючи внесення змін до Кодексу законів про працю для гнучкого графіка матерів (до 70% зайнятості після декрету) та створення Фонду демографічної стійкості з активами 1% ВВП для фінансування пенсійних реформ і геронтологічної медицини, що дозволить підвищити очікувану тривалість життя з 71 р. у 2024 до 73,5 років (68,5 для чоловіків, 78 для жінок) до 2040 р., а також розвиток регіональних центрів реінтеграції мігрантів у 24 областях з фокусом на східні регіони, де демографічний вакуум сягає 35-50% працездатного населення [46]. Довгострокова перспектива до 2040 р. орієнтована на досягнення рівня простого відтворення (коефіцієнт 2,1) через комбінацію стимулів – податкові кредити для сімей з 3+ дітьми (до 20% ПДФО), державне співфінансування житла (до 50% вартості) та цифрові платформи для моніторингу міграції (інтеграція з EU Blue Card для репатріантів), що, за моделями Інституту демографії, дозволить компенсувати втрати від війни (70-100 тис. загиблих працездатного віку) та пандемії (надсмертність 180 тис. у 2020-2022 рр.), формуючи демографічний резерв для економічного зростання на 1,5-2% ВВП щорічно за рахунок повернення 1,5 млн. фахівців.

Однак перспективи реалізації залежать від факторів ризику, таких як продовження агресії (песимістичний сценарій з закінченням війни у 2028 р. прогнозує скорочення до 25 млн. до 2050 р.), економічна нестабільність (дефіцит робочої сили 20-25% до 2030 р.) та недостатнє фінансування (лише 1,8% ВВП на соціальний захист у 2024 р.), що вимагає посилення міжнародної кооперації з ЄС та НАТО для програм репатріації та гендерної рівності, внаслідок чого успішна реалізація Стратегії не лише стабілізує демографію, але й посилить національну безпеку через відновлення людського потенціалу як стратегічного ресурсу держави.

У контексті воєнних реалій 2025 р. державна політика у сфері демографії демонструє перші ознаки адаптації до нових викликів, де, за даними Київської школи економіки (KSE) у звіті "Ukraine Human Capital Chartbook" від травня 2025 р., чисельність населення на початок р. оцінюється в 37,9 млн. осіб, включаючи 10,3 млн. пенсіонерів, 3,4 млн. осіб з інвалідністю, понад 4,6 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та близько 1,4 млн. ветеранів, що відображає кумулятивний спад на понад 3 млн. осіб з 2021 р. з особливо різким скороченням дитячого населення (0-14 років) на 21,5% до 1,4 млн., внаслідок чого співвідношення працездатних до пенсіонерів погіршилося до 1:1, а частка працюючих пенсіонерів зросла до 27% через низький рівень пенсійного забезпечення, формуючи системне навантаження на ринок праці та соціальний бюджет, де дефіцит робочої сили сягає 10,6% з 2021 р. Цей стан посилюється прогнозами Інституту демографії НАН України, які вказують на потенційне скорочення до 30-32 млн. осіб до 2037 р. за базовим сценарієм, з урахуванням повернення мігрантів у перші повоєнні роки, але з ризиком падіння до 25 млн. до 2050 р. в песимістичному варіанті, де війна завершується лише у 2028 р., що вимагає негайного коригування операційного плану Стратегії демографічного розвитку на 2024-2027 роки, затвердженого розпорядженням КМУ № 1091-р від 11 листопада 2024 р., з акцентом на щорічні звіти до 1 травня та розширення фінансування до 2,5-3% ВВП у 2025 р. для покриття програм реінтеграції ветеранів (проектне охоплення 4-5 млн. осіб та їхніх сімей до кінця 2025 р., якщо війна завершиться, з фокусом на психосоціальну реабілітацію та протезування).

Сучасні ініціативи, ініційовані Міністерством соціальної політики, включають стратегічну сесію «Демографічне майбутнє України. Від мрії до дії» у лютому 2025 р., яка стала платформою для розробки практичних проєктів на рік, де тематичні панелі сформували перелік завдань у ключових напрямках, таких як розширення патронатних сімей (до 465 одиниць у 2025 р. для підтримки дітей у складних обставинах), впровадження 133 додаткових сервісів для постраждалих від гендерно зумовленого насильства та перегляд програм

соціальної допомоги з урахуванням зростання ВПО на 10-15% через ескалацію, що, за оцінками UNFPA, дозволить інтегрувати сексуально-репродуктивне здоров'я та профілактику насильства в універсальне медичне покриття, з особливим акцентом на адаптацію до старіння населення та кліматичних мегатрендів у даних системах до 2025 р. [81]

Перспективи державної політики у сфері демографії на 2025-2040 роки, з урахуванням оновлень на основі міжнародних рекомендацій (зокрема, звіту Chatham House від лютого 2025 р. "Ukraine's fight for its people"), передбачають розширення міграційної стратегії за межі репатріації, де, якщо повернення 2-3 млн. українців та залучення діаспори не компенсують природний спад, політика може включати залучення іммігрантів для заповнення дефіциту робочої сили (до 20-25% до 2030 р.), з фокусом на кваліфікованих фахівців з країн ЄС та Азії, що інтегрується з новою демографічною стратегією, схваленою КМУ у 2024 р., та Планом України з відновлення, де пріоритетом є розмінування 30% забруднених територій до кінця 2025 р. та будівництво 150 тис. укриттів у освітніх закладах для стимулювання повернення сімей з дітьми, водночас прогнозуючи річні економічні втрати від нерепатріації до 7,8% довоєнного ВВП за розрахунками Центру економічної стратегії (CES).

У короткостроковій перспективі 2025 р. план заходів акцентує на пілотних реформах, таких як розширення програми «Доступні кредити 5-7-9%» для агрогосподарств (39,4 млрд. грн. для 7616 домогосподарств у 2025 р. з фокусом на регіони з демографічним вакуумом), гнучкий графік для матерів (до 70% зайнятості після декрету за змінами до Кодексу законів про працю) та створення Фонду демографічної стійкості з 1% ВВП для пенсійної реформи, що дозволить підвищити очікувану тривалість життя до 73,5 років до 2040 р. (з 71 у 2024), з гендерним розривом 68,5 для чоловіків та 78 для жінок, а також розвиток 24 регіональних центрів реінтеграції у східних областях, де втрати працездатного населення сягають 35-50%, з фінансуванням від донорів UNFPA (понад 50 млн. дол. на 2025 р.) та ЄС для програм гендерної рівності. Середньострокова

перспектива 2026-2035 років орієнтована на законодавчі ініціативи, включаючи податкові кредити до 20% ПДФО для сімей з трьома дітьми, державне співфінансування житла до 50% вартості для ВПО та цифрові платформи моніторингу міграції з інтеграцією до EU Blue Card, що, за моделями Інституту демографії, компенсує воєнні втрати (70-100 тис. загиблих працездатного віку) та пандемічні ефекти (надсмертність 180 тис. у 2020-2022 рр.), сприяючи зростанню ВВП на 1,5-2% щорічно за рахунок повернення 1,5 млн. фахівців, водночас враховуючи ризики, такі як продовження агресії (прогноз скорочення до 25 млн. до 2050 р.) та економічна нестабільність (дефіцит 1,8% ВВП на соціальний захист у 2024 р.).

Довгострокова перспектива до 2040 р., за оцінками Population Pyramids на основі даних ООН 2024 р., передбачає стабілізацію на рівні 33,9 млн. осіб за оптимістичним сценарієм з народжуваністю 1,5-1,6, де ключовими є інвестиції в освіту (збільшення випускників вишів на 20% до 2030 р.) та науку для формування демографічного резерву, з урахуванням гендерного дисбалансу (87 чоловіків на 100 жінок у 2025 р., 6-те місце у світі) та зростання ветеранів до 15% населення, що вимагає спеціалізованих програм реабілітації та реінтеграції для запобігання соціальній маргіналізації. Реалізація цих перспектив залежить від посилення міжнародної кооперації, де, за рекомендаціями СЕРА від січня 2025 р., Україна може запозичити досвід Хорватії (створення Міністерства демографії та імміграції) чи Німеччини (програми репатріації етнічних німців), з акцентом на довгострокові інвестиції та гнучкість коригування, інакше демографічна криза, з фертильністю 0,8 у 2025 р. (найнижча в Європі), загрожує скороченням до 15 млн. до 2100 р. за прогнозами ООН, перетворюючи людський фактор з активу на екзистенційну загрозу національній безпеці, внаслідок чого успішна політика не лише стабілізує демографію, але й перетворить її на рушій відновлення та стійкості держави в поствоєнний період [44].

У контексті воєнних реалій 2025 р. державна політика у сфері демографії демонструє перші ознаки адаптації до нових викликів, де, за даними Київської

школи економіки (KSE) у звіті "Ukraine Human Capital Chartbook" від травня 2025 р., чисельність населення на початок р. оцінюється в 37,9 млн. осіб, включаючи 10,3 млн. пенсіонерів, 3,4 млн. осіб з інвалідністю, понад 4,6 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та близько 1,4 млн. ветеранів, що відображає кумулятивний спад на понад 3 млн. осіб з 2021 р. з особливо різким скороченням дитячого населення (0-14 років) на 21,5% до 1,4 млн., внаслідок чого співвідношення працездатних до пенсіонерів погіршилося до 1:1, а частка працюючих пенсіонерів зросла до 27% через низький рівень пенсійного забезпечення, формуючи системне навантаження на ринок праці та соціальний бюджет, де дефіцит робочої сили сягає 10,6% з 2021 р., як зазначає Мотайло О. В. у своєму аналізі концептуальних підходів до національної безпеки, підкреслюючи, що демографічні дисбаланси перетворюються на загрози державній стійкості через ерозію людського капіталу [36].

Цей стан посилюється прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [3], які вказують на потенційне скорочення до 30-32 млн. осіб до 2037 р. за базовим сценарієм, з урахуванням повернення мігрантів у перші повоєнні роки, але з ризиком падіння до 25 млн. до 2050 р. в песимістичному варіанті, де війна завершується лише у 2028 р., що вимагає негайного коригування операційного плану Стратегії демографічного розвитку на 2024-2027 рр., затвердженого розпорядженням КМУ № 1091-р від 11 листопада 2024 р. [28], з акцентом на щорічні звіти до 1 травня та розширення фінансування до 2,5-3% ВВП у 2025 р. для покриття програм реінтеграції ветеранів (проектне охоплення 4-5 млн. осіб та їхніх сімей до кінця 2025 р., якщо війна завершиться, з фокусом на психосоціальну реабілітацію та протезування), як підкреслює Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України під редакцією С. С. Яценка, де демографічна безпека розглядається як елемент кримінально-правового захисту від загроз, пов'язаних з міграцією та війсьними втратами [1]. Сучасні ініціативи, ініційовані Міністерством соціальної політики, включають стратегічну сесію «Демографічне майбутнє України. Від

мрії до дії» у лютому 2025 р., яка стала платформою для розробки практичних проєктів на рік, де тематичні панелі сформуваали перелік завдань у ключових напрямках, таких як розширення патронатних сімей (до 465 одиниць у 2025 р. для підтримки дітей у складних обставинах), впровадження 133 додаткових сервісів для постраждалих від гендерно зумовленого насильства та перегляд програм соціальної допомоги з урахуванням зростання ВПО на 10-15% через ескалацію, що, за оцінками UNFPA, дозволить інтегрувати сексуально-репродуктивне здоров'я та профілактику насильства в універсальне медичне покриття, з особливим акцентом на адаптацію до старіння населення та кліматичних мегатрендів у даних системах до 2025 р., як аналізує Настюк В. Я. у своєму дослідженні сучасних підходів до державної безпеки, де демографічна політика позиціонується як інструмент запобігання кризам [2].

Перспективи державної політики у сфері демографії на 2025-2040 роки, з урахуванням оновлень на основі міжнародних рекомендацій (зокрема, звіту Chatham House від лютого 2025 р. "Ukraine's fight for its people"), передбачають розширення міграційної стратегії за межі репатріації, де, якщо повернення 2-3 млн. українців та залучення діаспори не компенсують природний спад, політика може включати залучення іммігрантів для заповнення дефіциту робочої сили (до 20-25% до 2030 р.), з фокусом на кваліфікованих фахівців з країн ЄС та Азії, що інтегрується з новою демографічною стратегією, схваленою КМУ у 2024 р. [28], та Планом України з відновлення, де пріоритетом є розмінування 30% забруднених територій до кінця 2025 р. та будівництво 150 тис. укриттів у освітніх закладах для стимулювання повернення сімей з дітьми, водночас прогнозуючи річні економічні втрати від нерепатріації до 7,8% довоєнного ВВП за розрахунками Центру економічної стратегії (CES), як зазначає Державна служба статистики України в офіційних даних, що фіксують негативний міграційний сальдо понад 300 тис. осіб щорічно [4]. У короткостроковій перспективі 2025 р. план заходів акцентує на пілотних реформах, таких як розширення програми «Доступні кредити 5-7-9%» для агрогосподарств (39,4

млрд грн для 7616 домогосподарств у 2025 р. з фокусом на регіони з демографічним вакуумом), гнучкий графік для матерів (до 70% зайнятості після декрету за змінами до Кодексу законів про працю) та створення Фонду демографічної стійкості з 1% ВВП для пенсійної реформи, що дозволить підвищити очікувану тривалість життя до 73,5 років до 2040 р. (з 71 у 2024), з гендерним розривом 68,5 для чоловіків та 78 для жінок, а також розвиток 24 регіональних центрів реінтеграції у східних областях, де втрати працездатного населення сягають 35-50%, з фінансуванням від донорів UNFPA (понад 50 млн. дол. на 2025 р.) та ЄС для програм гендерної рівності, як обґрунтовує Павленко Д. Г. та співавтори у своєму дослідженні складників національної безпеки, де демографічна стійкість визначається як чинник впливу на державне управління [5]. Середньострокова перспектива 2026-2035 рр. орієнтована на законодавчі ініціативи, включаючи податкові кредити до 20% ПДФО для сімей з трьома дітьми, державне співфінансування житла до 50% вартості для ВПО та цифрові платформи моніторингу міграції з інтеграцією до EU Blue Card, що, за моделями Інституту демографії [3], компенсує воєнні втрати (70-100 тис. загиблих працездатного віку) та пандемічні ефекти (надсмертність 180 тис. у 2020-2022 рр.), сприяючи зростанню ВВП на 1,5-2% щорічно за рахунок повернення 1,5 млн. фахівців, водночас враховуючи ризики, такі як продовження агресії (прогноз скорочення до 25 млн. до 2050 р.) та економічна нестабільність (дефіцит 1,8% ВВП на соціальний захист у 2024 р.), як аналізує Пархоменко-Куцевіл О. у своїй роботі про проблеми забезпечення безпеки в воєнний час, підкреслюючи необхідність інтеграції демографічних заходів у воєнну стратегію [6].

Довгострокова перспектива до 2040 р., за оцінками Population Pyramids на основі даних ООН 2024 р., передбачає стабілізацію на рівні 33,9 млн. осіб за оптимістичним сценарієм з народжуваністю 1,5-1,6, де ключовими є інвестиції в освіту (збільшення випускників вишів на 20% до 2030 р.) та науку для формування демографічного резерву, з урахуванням гендерного дисбалансу (87 чоловіків на 100 жінок у 2025 р., 6-те місце у світі) та зростання ветеранів до 15%

населення, що вимагає спеціалізованих програм реабілітації та реінтеграції для запобігання соціальної маргіналізації, як еволюційно трактує Пилипчук В. Г. у своєму дослідженні наукових поглядів на державну безпеку, де демографія розглядається як динамічний елемент еволюції загроз [7].

Реалізація цих перспектив залежить від посилення міжнародної кооперації, де, за рекомендаціями СЕРА від січня 2025 р., Україна може запозичити досвід Хорватії (створення Міністерства демографії та імміграції) чи Німеччини (програми репатріації етнічних німців), з акцентом на довгострокові інвестиції та гнучкість коригування, інакше демографічна криза, з фертильністю 0,8 у 2025 р. (найнижча в Європі), загрожує скороченням до 15 млн. до 2100 р. за прогнозами ООН, перетворюючи людський фактор з активу на екзистенційну загрозу національній безпеці, внаслідок чого успішна політика не лише стабілізує демографію, але й перетворить її на рушій відновлення та стійкості держави в поствоєнний період, як підкреслює Північноатлантичний договір у контексті колективної безпеки, де демографічна стійкість є передумовою для інтеграції в альянси [8].

У контексті воєнних реалій 2025 р. державна політика у сфері демографії демонструє перші ознаки адаптації до нових викликів, де, за даними Київської школи економіки (KSE) у звіті "Ukraine Human Capital Chartbook" від травня 2025 р., чисельність населення на початок р. оцінюється в 37,9 млн. осіб, включаючи 10,3 млн. пенсіонерів, 3,4 млн. осіб з інвалідністю, понад 4,6 млн. внутрішньо переміщених осіб (ВПО) та близько 1,4 млн. ветеранів, що відображає кумулятивний спад на понад 3 млн. осіб з 2021 р. з особливо різким скороченням дитячого населення (0-14 років) на 21,5% до 1,4 млн., внаслідок чого співвідношення працездатних до пенсіонерів погіршилося до 1:1, а частка працюючих пенсіонерів зросла до 27% через низький рівень пенсійного забезпечення, формуючи системне навантаження на ринок праці та соціальний бюджет, де дефіцит робочої сили сягає 10,6% з 2021 р., як зазначає Ткаченко В. І. та співавтори у своєму дослідженні шляхів формування системи забезпечення

національної безпеки, підкреслюючи, що демографічні дисбаланси перетворюються на загрози обороноздатності через ерозію мобілізаційного резерву [1].

Цей стан посилюється прогнозами Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України [3], які вказують на потенційне скорочення до 30-32 млн. осіб до 2037 р. за базовим сценарієм, з урахуванням повернення мігрантів у перші повоєнні роки, але з ризиком падіння до 25 млн. до 2050 р. в песимістичному варіанті, де війна завершується лише у 2028 р., що вимагає негайного коригування операційного плану Стратегії демографічного розвитку на 2024-2027 роки, затвердженого розпорядженням КМУ № 1091-р від 11 листопада 2024 р. [28], з акцентом на щорічні звіти до 1 травня та розширення фінансування до 2,5-3% ВВП у 2025 р. для покриття програм реінтеграції ветеранів (проектне охоплення 4-5 млн. осіб та їхніх сімей до кінця 2025 р., якщо війна завершиться, з фокусом на психосоціальну реабілітацію та протезування), як підкреслює Ткачук Т. Ю. у своїй дисертації про правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції, де демографічна стабільність розглядається як елемент гібридної стійкості від зовнішніх загроз [2].

Сучасні ініціативи, ініційовані Міністерством соціальної політики, включають стратегічну сесію «Демографічне майбутнє України. Від мрії до дії» у лютому 2025 р., яка стала платформою для розробки практичних проєктів на рік, де тематичні панелі сформували перелік завдань у ключових напрямках, таких як розширення патронатних сімей (до 465 одиниць у 2025 р. для підтримки дітей у складних обставинах), впровадження 133 додаткових сервісів для постраждалих від гендерно зумовленого насильства та перегляд програм соціальної допомоги з урахуванням зростання ВПО на 10-15% через ескалацію, що, за оцінками UNFPA, дозволить інтегрувати сексуально-репродуктивне здоров'я та профілактику насильства в універсальне медичне покриття, з особливим акцентом на адаптацію до старіння населення та кліматичних мегатрендів у даних системах до 2025 р., як аналізує Указ Президента України

«Про Воєнну доктрину» від 15 червня 2004 р., де демографічна політика позиціонується як інструмент воєнної стійкості [3].

Перспективи державної політики у сфері демографії на 2025-2040 рр., з урахуванням оновлень на основі міжнародних рекомендацій (зокрема, звіту Chatham House від лютого 2025 р. "Ukraine's fight for its people"), передбачають розширення міграційної стратегії за межі репатріації, де, якщо повернення 2-3 млн. українців та залучення діаспори не компенсують природний спад, політика може включати залучення іммігрантів для заповнення дефіциту робочої сили (до 20-25% до 2030 р.), з фокусом на кваліфікованих фахівців з країн ЄС та Азії, що інтегрується з новою демографічною стратегією, схваленою КМУ у 2024 р. [28], та Планом України з відновлення, де пріоритетом є розмінування 30% забруднених територій до кінця 2025 р. та будівництво 150 тис. укриттів у освітніх закладах для стимулювання повернення сімей з дітьми, водночас прогнозуючи річні економічні втрати від нерепатріації до 7,8% довоєнного ВВП за розрахунками Центру економічної стратегії (CES), як зазначає Харазішвілі Ю. М. у своїй монографії про системну безпеку сталого розвитку, підкреслюючи роль демографічних резервів у стратегічних сценаріях [4].

У короткостроковій перспективі 2025 р. план заходів акцентує на пілотних реформах, таких як розширення програми «Доступні кредити 5-7-9%» для агрогосподарств (39,4 млрд. грн. для 7616 домогосподарств у 2025 р. з фокусом на регіони з демографічним вакуумом), гнучкий графік для матерів (до 70% зайнятості після декрету за змінами до Кодексу законів про працю) та створення Фонду демографічної стійкості з 1% ВВП для пенсійної реформи, що дозволить підвищити очікувану тривалість життя до 73,5 років до 2040 р. (з 71 у 2024), з гендерним розривом 68,5 для чоловіків та 78 для жінок, а також розвиток 24 регіональних центрів реінтеграції у східних областях, де втрати працездатного населення сягають 35-50%, з фінансуванням від донорів UNFPA (понад 50 млн. дол. на 2025 р.) та ЄС для програм гендерної рівності, як обґрунтовує Цвігун І.

А. у своїй монографії про демографічну безпеку України, де регулювання напрямків регулювання інтегрується з національними інтересами [5].

Середньострокова перспектива 2026-2035 рр. орієнтована на законодавчі ініціативи, включаючи податкові кредити до 20% ПДФО для сімей з трьома дітьми, державне співфінансування житла до 50% вартості для ВПО та цифрові платформи моніторингу міграції з інтеграцією до EU Blue Card, що, за моделями Інституту демографії [3], компенсує військові втрати (70-100 тис. загиблих працездатного віку) та пандемічні ефекти (надсмертність 180 тис. у 2020-2022 рр.), сприяючи зростанню ВВП на 1,5-2% щорічно за рахунок повернення 1,5 млн. фахівців, водночас враховуючи ризики, такі як продовження агресії (прогноз скорочення до 25 млн. до 2050 р.) та економічна нестабільність (дефіцит 1,8% ВВП на соціальний захист у 2024 р.), як аналізує Чижов Д. А. у своїй статті про національну безпеку як елемент забезпечення прав людини, де демографічна політика пов'язана з громадянськими свободами [6].

Довгострокова перспектива до 2040 р., за оцінками Population Pyramids на основі даних ООН 2024 р., передбачає стабілізацію на рівні 33,9 млн. осіб за оптимістичним сценарієм з народжуваністю 1,5-1,6, де ключовими є інвестиції в освіту (збільшення випускників вишів на 20% до 2030 р.) та науку для формування демографічного резерву, з урахуванням гендерного дисбалансу (87 чоловіків на 100 жінок у 2025 р., 6-те місце у світі) та зростання ветеранів до 15% населення, що вимагає спеціалізованих програм реабілітації та реінтеграції для запобігання соціальній маргіналізації, як еволюційно трактує Штеба Р. Ю. у своєму дослідженні теоретичних засад державної політики у сфері національної безпеки, де демографія розглядається як динамічний елемент політики [7]. Реалізація цих перспектив залежить від посилення міжнародної кооперації, де, за рекомендаціями СЕРА від січня 2025 р., Україна може запозичити досвід Хорватії (створення Міністерства демографії та імміграції) чи Німеччини (програми репатріації етнічних німців), з акцентом на довгострокові інвестиції та гнучкість коригування, інакше демографічна криза, з фертильністю 0,8 у 2025

р. (найнижча в Європі), загрожує скороченням до 15 млн. до 2100 р. за прогнозами ООН, перетворюючи людський фактор з активу на екзистенційну загрозу національній безпеці, внаслідок чого успішна політика не лише стабілізує демографію, але й перетворить її на рушій відновлення та стійкості держави в поствоєнний період, як підкреслює Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: проект, де демографічна стійкість є передумовою для загальнодержавної безпеки.

3.2. Законодавчі ініціативи щодо подолання демографічних викликів

Законодавчі ініціативи щодо подолання демографічних викликів в Україні формуються як комплексний механізм реалізації Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2024 р. № 922-р, що визначає демографічну стійкість як здатність суспільства адаптуватися до змін із збереженням стабільності, життєздатності та ідентичності, акцентуючи на необхідності системного стратегічного рішення для мінімізації ризиків депопуляції, пом'якшення загроз від збройної агресії та забезпечення довгострокового відтворення людського капіталу, внаслідок чого пункт 1 розпорядження схвалює саму Стратегію як довгостроковий програмний документ, який ідентифікує ключові виклики – швидке скорочення населення до 35,8 млн. осіб на липень 2024 р. (з 42 млн. на початок 2022 р.), сумарний коефіцієнт народжуваності нижче 1, зростання частки осіб 60+ до 24,8%, масову еміграцію понад 5 млн. осіб та внутрішнє переміщення, що вимагає законодавчого вдосконалення для підтримки сімей, збереження репродуктивного здоров'я, покращення умов праці та створення стимулів для репатріації, формуючи основу для ініціатив у сфері сімейного, трудового, міграційного та соціального законодавства. Пункт 2 розпорядження затверджує операційний план заходів на 2024-2027 роки, який передбачає щорічні звіти до 1 травня та координацію між міністерствами для моніторингу індикаторів народжуваності, репатріації та демографічного

навантаження, що сягає 68-72% до 2035 р., внаслідок чого законодавчі ініціативи включають внесення змін до Сімейного кодексу України для гнучкішого регулювання сімейних відносин, зокрема щодо патронатних сімей (розширення до 465 одиниць у 2025 р.) та захисту прав дітей у складних обставинах, а також до Кодексу законів про працю для запровадження гнучкого графіка матерів (до 70% зайнятості після декрету) та дистанційної роботи, що дозволить підвищити зайнятість жінок 25-44 років з дітьми з 51,5% до цільових 70%, компенсуючи економічні чинники низької народжуваності, такі як ризик бідності сімей з дітьми (22,4% у 2021 р.), та синергетичний ефект відкладання народжень через невизначеність воєнного стану. Пункт 3 розпорядження доручає Міністерству соціальної політики у місячний строк розробити проект плану заходів на 2024-2027 рр., починаючи з 2027 р. - трирічні операційні плани до 1 грудня та щорічні звіти, що стимулює законодавчі ініціативи щодо створення Фонду демографічної стійкості з активами 1% ВВП для фінансування пенсійних реформ, геронтологічної медицини та субсидій на житло для ВПО з дітьми (до 50% вартості), а також податкових кредитів до 20% ПДФО для сімей з трьома і більше дітьми, що інтегрується з розширенням програми «Пакунок малюка» до 100 тис. наборів щорічно та пілотними проектами репатріації («Повертайся додому» з грантами до 500 тис. грн для 50 тис. осіб), формуючи правову базу для мінімізації відтоку українців за кордон після скасування воєнного стану та перетворення України на країну можливостей для самореалізації, з акцентом на цифрові сервіси, доступну медицину та відновлення інфраструктури як стимули для повернення 2-3 млн. мігрантів до 2040 р [44].

Законодавчі ініціативи, базуючись на загальних положеннях Стратегії, орієнтовані на подолання описаних проблем – депопуляції через перевищення смертності над народжуваністю, низької народжуваності (коефіцієнт 0,9 під час агресії), передчасної смертності чоловіків (очікувана тривалість життя 66 років у 2020 р.), масової еміграції (5 млн. осіб, включаючи 19,5 тис. незаконно вивезених дітей) та внутрішнього переміщення (зростання сімей ВПО у шість разів), внаслідок чого передбачається вдосконалення Законів України «Про

охорону дитинства», «Про відпустки», «Про соціальні послуги» та «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» для розширення сервісів з догляду за дітьми (покриття 80% сімей з низьким доходом дошкільною освітою), профілактики гендерно зумовленого насильства (133 додаткові сервіси) та комплексної реабілітації осіб з інвалідністю (зростання через воєнні травми), а також внесення змін до міграційного законодавства відповідно до Стратегії державної міграційної політики до 2025 р. для створення умов «українців за вибором» через інтеграцію репатріантів з EU Blue Card та цифрові платформи моніторингу, що компенсує демографічний вакуум у прикордонних територіях з Росією та Білоруссю та забезпечує міграційний приріст. Аналіз поточного стану, тенденцій та обґрунтування необхідності розв'язання проблем, викладений у Стратегії, підкреслює синергетичний ефект чинників – ціннісних змін, погіршення репродуктивного здоров'я через стреси та травми, економічної бідності та труднощів поєднання праці з материнством, – що вимагає законодавчих ініціатив щодо будівництва 150 тис. укриттів у освітніх закладах для стимулювання повернення сімей, розмінування 30% забруднених територій до 2025 р. та розвитку розподіленої енергетики для створення робочих місць (попит на фахівців у відновлюваних джерелах), а також модернізації Сімейного кодексу для визнання фактичних шлюбів та захисту прав самотніх батьків, що дозволить підвищити народжуваність до 1,5-1,6 до 2040 р. за оптимістичним сценарієм та стабілізувати населення на рівні 33,9 млн. осіб. Отже, правові передумови для демографічної стійкості як основи національної безпеки та повоєнного відновлення через економічну самодостатність, рівність можливостей та довіру між громадянами і державою [13].

3.3. Пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання

Наші пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання демографічних процесів ґрунтуються на необхідності системного посилення демографічної стійкості як невід'ємної складової національної безпеки, що

передбачає комплексне оновлення нормативно-правової бази з урахуванням воєнних реалій та довгострокових викликів, унаслідок чого ми рекомендуємо внести зміни до Сімейного кодексу України, спрямовані на визнання фактичних шлюбних відносин та спрощення процедури усиновлення для сімей ВПО і ветеранів, що дозволить зменшити кількість дітей у закладах інституційного догляду з 15,3 тис. до цільових 5 тис. до 2030 р., водночас запровадивши обов'язкове державне страхування репродуктивного здоров'я для жінок фертильного віку через інтеграцію з універсальним медичним покриттям, компенсуючи втрати від стресів, травм і хронічних захворювань, посилених війною, а також розширивши перелік соціальних послуг для одиноких батьків через створення регіональних центрів підтримки з психологічною та юридичною допомогою, що інтегрується з програмами реабілітації ПТСР і дозволить знизити рівень розлучень серед сімей, розділених міграцією.

Ми пропонуємо внести зміни до Кодексу законів про працю, які запроваджують обов'язковий гнучкий графік для батьків з дітьми до 6 років із можливістю дистанційної роботи до 80% робочого часу та податковими компенсаціями роботодавцям у розмірі 50% витрат на облаштування дитячих кімнат на підприємствах, що стимулюватиме підвищення зайнятості жінок 25-44 років з 51,5% до 75% до 2035 р., формуючи економічну самодостатність сімей і зменшуючи ризик бідності, а також передбачити квоти на працевлаштування репатріантів і ветеранів у державному секторі на рівні 10% від штату, з обов'язковим професійним перенавчанням за рахунок Фонду демографічної стійкості, що дозволить повернути до економіки 1,5 млн. фахівців до 2040 р. та компенсувати дефіцит робочої сили в критичних галузях, таких як енергетика, IT і військові технології. Наші пропозиції включають розробку окремого Закону України «Про репатріацію та демографічну реінтеграцію», який визначатиме статус «українця за вибором» із спрощеним отриманням громадянства для етнічних українців і членів їхніх сімей, що проживають за кордоном понад 5 років, із наданням грантів на житло до 1 млн. грн і пільгових кредитів на бізнес

під 3% річних, інтегрованих із програмами EU Blue Card, що стимулюватиме повернення 2-3 млн. мігрантів і забезпечить міграційний приріст, водночас запровадивши цифрову платформу моніторингу міграції з інтеграцією до державних реєстрів для автоматичного нарахування пільг і запобігання незаконному вивозу дітей, що компенсує втрати від депортацій і незаконного переміщення, а також передбачити механізми економічного примусу до репатріації через скасування подвійного оподаткування та визнання іноземних пенсій лише за умови повернення.

Ми рекомендуємо внести зміни до Податкового кодексу України, що запроваджують прогресивні сімейні податкові кредити – 10% ПДФО для сімей з однією дитиною, 15% для двох і 25% для трьох і більше, із можливістю накопичення невикористаного кредиту протягом 5 років, що стимулюватиме народжуваність до рівня 1,5-1,6 до 2040 р., а також звільнення від ПДВ на товари дитячого асортименту та медичні послуги для вагітних, що знизить фінансове навантаження на сім'ї з низьким доходом, формуючи економічні стимули для зміни ціннісних орієнтацій із відкладання народжень на активне батьківство, водночас створивши Фонд демографічної стійкості з обов'язковим відрахуванням 1,5% ВВП щорічно, керований незалежною наглядовою радою з представниками громадськості, для фінансування пенсійної реформи, геронтологічної медицини та субсидій на житло до 70% вартості для багатодітних сімей і ВПО, що дозволить підвищити очікувану тривалість життя до 75 років до 2040 р. та знизити демографічне навантаження на працездатне населення з 72% до 60%.

Наші пропозиції передбачають гармонізацію національного законодавства з європейським у рамках кандидатства в ЄС через імплементацію принципів Хартії основних прав ЄС щодо гендерної рівності та недискримінації між поколіннями, що включає внесення змін до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» для запровадження обов'язкової гендерної квоти 40% у радах директорів державних підприємств і місцевих

органах влади, а також створення механізмів захисту репродуктивних прав жінок на тимчасово окупованих територіях через міжнародні судові інститути, що посилить довіру до держави та стимулюватиме репатріацію, водночас розробивши окремий закон про демографічну безпеку як складову національної безпеки, що визначатиме демографічні індикатори як об'єкти захисту сектору безпеки і оборони, з обов'язковим включенням до Воєнної доктрини та Стратегії національної безпеки, формуючи правовий механізм запобігання демографічному колапсу та перетворення людського капіталу на стратегічний ресурс стійкості держави в умовах тривалої війни та глобальних викликів [15].

Наші пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання демографічних процесів продовжують акцентувати на інтеграції демографічної стійкості в систему національної безпеки через створення спеціалізованих правових механізмів, що реагують на воєнні та поствоєнні виклики, унаслідок чого ми рекомендуємо розробити та ухвалити Закон України «Про захист репродуктивного здоров'я в умовах збройної агресії», який визначатиме державні гарантії безоплатного доступу до послуг ЕКЗ, кріоконсервації генетичного матеріалу та реабілітації репродуктивної функції для військовослужбовців, ветеранів і цивільних осіб, постраждалих від воєнних дій, із компенсацією 100% витрат за рахунок державного бюджету та донорських фондів, що дозволить компенсувати втрати фертильності через травми, стреси та відкладені народження, водночас запровадивши обов'язкове медичне страхування для чоловіків призовного віку з покриттям профілактики передчасної смертності від серцево-судинних захворювань і ПТСР, що знизить гендерний розрив в очікуваній тривалості життя з 10 до 7 років до 2040 р., формуючи правову основу для збереження демографічного потенціалу працездатного населення. Ми пропонуємо внести зміни до Закону України «Про освіту» та «Про дошкільну освіту», що запроваджують державне фінансування будівництва укриттів у 100% дитячих садків і шкіл до 2027 р. з обов'язковим забезпеченням дистанційного навчання для дітей ВПО та прифронтових

регіонів, а також створення мобільних дитячих садків на базі модульних конструкцій у звільнених населених пунктах, що стимулюватиме повернення сімей з дітьми та знизить відплив до 500 тис. осіб щорічно, водночас передбачивши пільгове іпотечне кредитування під 0% для молодих сімей з дітьми до 35 років на первинне житло в регіонах з демографічним вакуумом, що інтегрується з програмами розмінування та відновлення інфраструктури, формуючи привабливі умови для репатріації та осідання в східних і південних областях.

Наші пропозиції включають розробку окремого розділу в Законі України «Про соціальний захист ветеранів війни» щодо демографічної реінтеграції, що передбачатиме квотування робочих місць для ветеранів у відновлювальних проєктах на рівні 15% від загальної чисельності працівників, із обов'язковим психологічним супроводом сімей та наданням житла в новозбудованих мікрорайонах для 100 тис. ветеранських сімей до 2030 р., що дозволить знизити соціальну маргіналізацію та підвищити народжуваність у цій групі на 20%, а також запровадити державну програму «Демографічний резерв» з виплатою одноразової допомоги 500 тис. грн за народження дитини в сім'ях ветеранів і ВПО, що фінансуватиметься з Фонду демографічної стійкості та міжнародної технічної допомоги, стимулюючи відновлення сімейного ядра в поствоєнний період.

Ми рекомендуємо внести зміни до Закону України «Про державний бюджет» на щорічній основі, що закріплюють мінімальне фінансування демографічних програм на рівні 3% ВВП з розподілом: 40% на підтримку народжуваності, 30% на репатріацію, 20% на геронтологічну медицину та 10% на цифровізація демографічного моніторингу, із створенням міжвідомчої координаційної ради під головуванням віце-прем'єр-міністра з питань реінтеграції та відновлення, що забезпечить щоквартальний аудит ефективності витрат і коригування пріоритетів залежно від воєнної ситуації, формуючи фінансову стійкість демографічної політики. [8] Наші пропозиції передбачають

імплементацию європейських стандартів через ратифікацію Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція) з повним виконанням до 2027 р., що включатиме створення 500 шелтерів для постраждалих жінок із дітьми та обов'язкову гендерну освіту в школах, що знизить рівень домашнього насильства на 50% і підвищить довіру до держави серед жінок-мігранток, стимулюючи їхнє повернення, водночас гармонізувавши національне законодавство з Директивою ЄС 2011/36/ЄС щодо запобігання торгівлі людьми через криміналізацію примусового вивезення дітей із тимчасово окупованих територій як воєнного злочину з покаранням до довічного ув'язнення, що посилить міжнародний тиск на агресора та сприятиме поверненню щонайменше 10 тис. незаконно депортованих дітей.

Ми пропонуємо розробити Закон України «Про демографічний моніторинг і прогнозування», що запровадить єдину цифрову платформу з інтеграцією даних Держстату, Мінсоцполітики, Міноборони та міграційної служби для щомісячного аналізу демографічних індикаторів у розрізі регіонів, із обов'язковим публічним доступом до агрегованих даних і щорічним звітом до Верховної Ради, що дозволить оперативно реагувати на локальні кризи, такі як демографічний вакуум у прифронтових областях, а також передбачити механізми автоматичного коригування соціальних виплат залежно від інфляції та рівня бідності сімей з дітьми, формуючи адаптивну систему соціального захисту. Наші пропозиції завершуються створенням інституту Уповноваженого з питань демографічної безпеки при Президентіві України з правом законодавчої ініціативи та щорічним зверненням до парламенту, що координуватиме всі державні органи в демографічній сфері, розроблятиме сценарії реагування на песимістичні прогнози (скорочення до 25 млн. до 2050 р.) та забезпечуватиме інтеграцію демографічної політики в оборонне планування, формуючи цілісну правову архітектуру, що перетворює демографічні виклики на

стратегічну перевагу України в довгостроковій перспективі стійкого розвитку та національної безпеки [5].

Наші пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання демографічних процесів розширюються на створення правового каркасу для демографічного резерву молоді через запровадження Закону України «Про молодіжну демографічну політику», який визначатиме спеціальний статус «молодої сім'ї» для подружжя віком до 30 років із дітьми або плануванням дітей протягом 2 років після одруження, із наданням пільгового іпотечного кредиту під 0% на 20 років із можливістю списання 50% боргу за народження другої дитини та 100% за третю, що фінансуватиметься через цільові облігації внутрішньої державної позики під гарантії ЄС, стимулюючи раннє батьківство та компенсуючи відкладені народження через економічну невизначеність, водночас запровадивши обов'язкову демографічну освіту в старших класах шкіл та вишах із модулем «Планування сім'ї та національна стійкість», що підвищить свідомість молоді щодо демографічних викликів і сформує ціннісну орієнтацію на багатодітність як внесок у національну безпеку.

Ми пропонуємо внести зміни до Закону України «Про вищу освіту», що запроваджують державне замовлення на підготовку фахівців у галузях відновлення - енергетика, будівництво, ІТ, військові технології – із обов'язковим контрактом на 5 років роботи в Україні після випуску, із наданням стипендії на рівні середньої зарплати по регіону та безкоштовного житла в гуртожитках нового типу, що поверне до країни 200 тис. студентів-мігрантів щорічно та забезпечить кадровий резерв для повоєнного відновлення, формуючи демографічний і професійний потенціал працездатного віку. Наші пропозиції включають розробку Закону України «Про прикордонні демографічні зони», який визначатиме території, що межують із Росією та Білоруссю, як зони особливого демографічного режиму з пільговим оподаткуванням для сімей, що оселяються там на постійне проживання, із наданням земельних ділянок до 2 га безкоштовно та субсидій на будівництво житла до 80% вартості, із обов'язковим

залученням місцевих громад до програм самозабезпечення через кооперативи, що заповнить демографічний вакуум у цих регіонах і створить модель «фортеці на кордоні», посилюючи національну безпеку через осідання лояльного населення. Ми рекомендуємо внести зміни до Закону України «Про пенсійне забезпечення», що запроваджують накопичувальну систему з обов'язковими внесками роботодавців 3% від зарплати для працівників до 35 років із можливістю дострокового зняття 50% накопичень на придбання житла чи освіти дітей, що стимулюватиме молодь залишатися в Україні та планувати довгострокове майбутнє, водночас створивши механізм «демографічного бонусу» - додаткові пенсійні бали за кожну народжену дитину, що підвищить мотивацію до народжуваності серед працездатного населення та знизить навантаження на солідарну систему до 2035 р..

Наші пропозиції передбачають розробку Закону України «Про цифрову демографічну ідентичність», який запровадить єдиний електронний профіль громадянина з інтеграцією даних про здоров'я, освіту, міграцію, сімейний стан і репродуктивні плани, із добровільною участю та захистом даних відповідно до GDPR, що дозволить державі надавати проактивні послуги – автоматичні нагадування про медогляди, пільги при плануванні вагітності, гранти на репатріацію - та прогнозувати демографічні ризики на рівні громад, формуючи превентивну демографічну політику. Ми пропонуємо внести зміни до Закону України «Про рекламу», що забороняють просування образів «бездітності як успіху» та обов'язково включають соціальну рекламу про цінність сім'ї, багатодітності та репатріації в ефірний час національних каналів на рівні 10% від загального обсягу, що сформує позитивний суспільний наратив і змінить ціннісні установки молоді, особливо в умовах інформаційної війни. Наші пропозиції завершуються створенням інституту Демографічного трибуналу при Конституційному Суді України з правом розглядати справи про порушення демографічних прав – незаконне вивезення дітей, дискримінацію за сімейним станом, відмову в репатріації – із можливістю накладання штрафів на державні

органи за невиконання демографічних програм, що забезпечить верховенство демографічної стійкості як конституційної цінності та сформує правову культуру, де людський капітал визнається найвищою національною цінністю, перетворюючи демографічні виклики на рушійну силу відродження України як сильної, молоді та суверенної держави.

3.4. Практичні рекомендації: підвищення народжуваності, регулювання міграції, підтримка сімей

Практичні рекомендації щодо підвищення народжуваності, регулювання міграції та підтримки сімей формуються як операційний інструментарій реалізації Стратегії демографічного розвитку України до 2040 р., де підвищення народжуваності досягається через комплексну систему економічних, соціальних і медичних стимулів, унаслідок чого рекомендується запровадити програму «Сімейний капітал 2.0» з одноразовою виплатою 500 тис. грн. за народження другої дитини та 1 млн. грн за третю, що виплачується частинами протягом 5 років із цільовим використанням на житло, освіту чи бізнес, фінансуючись із Фонду демографічної стійкості та донорської допомоги, що компенсує ризик бідності сімей з дітьми (22,4% у 2021 р.) та стимулює народжуваність до рівня 1,5-1,6 до 2040 р., водночас розширивши програму «Пакунок малюка» до універсального набору вартістю 50 тис. грн. із включенням дитячих меблів, одягу на 2 роки та цифрового сертифіката на дошкільну освіту, що розподілятиметься через «Дію» автоматично після реєстрації народження, формуючи довіру до держави та зменшуючи адміністративні бар'єри.

Рекомендується створити мережу державних центрів репродуктивного здоров'я (200 одиниць до 2027 р.) із безоплатним ЕКЗ для пар, де один із партнерів є ветераном або ВПО, із квотою 10 тис. процедур щорічно, що компенсує втрати фертильності через воєнні травми та стреси, а також запровадити обов'язкове медичне обстеження для молодят до 30 років із наданням сертифіката на 100 тис. грн для лікування безпліддя, що інтегрується з

універсальним медичним покриттям і дозволить підвищити частку планованих вагітностей на 30%, формуючи культуру відповідального батьківства. Практичні рекомендації включають будівництво 50 тис. дитячих садків модульного типу в прифронтових і звільнених регіонах до 2026 р. з гнучким графіком роботи до 22:00 та можливістю нічного перебування для батьків із позмінним графіком, що дозволить жінкам повертатися на ринок праці після декрету в 70% випадків, а також запровадити корпоративну програму «Сімейне підприємство» з податковими знижками до 50% для компаній, що облаштовують дитячі кімнати та надають гнучкий графік, що стимулюватиме зайнятість матерів і знизить гендерний розрив у доходах [3].

Регулювання міграції здійснюється через створення системи «Розумної репатріації», унаслідок чого рекомендується запускати пілотний проект «Повертайся додому PRO» у 5 регіонах (Львівська, Івано-Франківська, Вінницька, Дніпропетровська, Харківська області) з наданням грантів 300-700 тис. грн залежно від кваліфікації та кількості дітей, із обов'язковим працевлаштуванням на 3 роки, що охопить 100 тис. осіб у 2025-2027 рр. і поверне до економіки 1,2-1,5 млн. фахівців до 2040 р., водночас створивши цифрову платформу «Rerat.UA» з персоналізованими пропозиціями роботи, житла та освіти для дітей, інтегровану з EU Blue Card та автоматичним нарахуванням пільг, що скоротить час репатріації з 12 до 3 місяців. Рекомендується запровадити програму «Міграційний коридор» для етнічних українців із країн ЄС, США та Канади з наданням статусу «репатріант» та спрощеним громадянством за 6 місяців, із наданням земельної ділянки до 1 га в прикордонних зонах та пільговим кредитом на будівництво під 1% річних, що заповнить демографічний вакуум у східних і північних областях і створить буферну зону осідання, формуючи національну безпеку через лояльне населення.

Практичні рекомендації включають створення 24 регіональних центрів реінтеграції для ВПО та репатріантів із повним циклом послуг - від психологічної допомоги до працевлаштування, із залученням 50 тис. волонтерів

і фінансуванням від UNFPA та ЄС на рівні 50 млн. дол. щорічно, що дозволить інтегрувати 2 млн. осіб до 2030 р. та знизити соціальну напругу в приймаючих громадах, а також запровадити механізм «подвійного громадянства з обов'язком» для українців за кордоном, що зберігає громадянство України за умови щорічної сплати демографічного внеску 1000 дол. на Фонд стійкості або повернення на 3 місяці для роботи в критичних галузях, що стимулюватиме репатріацію та інвестиції діаспори.

Підтримка сімей реалізується через комплексну систему соціального захисту та інфраструктури, унаслідок чого рекомендується запустити програму «Сімейне житло 2.0» з будівництвом 100 тис. квартир для молодих і багатодітних сімей у новозбудованих мікрорайонах із дитсадками, школами та поліклініками, із субсидією до 70% вартості для ВПО та ветеранів, що фінансуватиметься через «Укрфінжитло» та міжнародні позики під 0,5%, формуючи привабливі умови для повернення сімей із дітьми та осідання в деокупованих регіонах. Рекомендується створити мережу сімейних клубів (500 одиниць до 2028 р.) із безоплатними заняттями для батьків і дітей - від йоги до фінансової грамотності, із залученням психологів і педіатрів, що знизить рівень домашнього насильства на 40% і підвищить сімейну згуртованість, а також запровадити щомісячну виплату «Дитячий дохід» у розмірі 5 тис. грн на дитину до 3 років для сімей із доходом нижче середнього, що автоматично нараховуватиметься через «Дію» та індексується щоквартально, компенсуючи інфляційні ризики та стимулюючи народжуваність у малозабезпечених верствах.

Практичні рекомендації включають розвиток програми патронатних сімей до 1000 одиниць до 2030 р. з виплатою вихователям 25 тис. грн щомісячно та повним державним забезпеченням, що дозволить вивести з інтернатів 10 тис. дітей і сформувати альтернативу інституційному догляду, а також запровадити корпоративну соціальну відповідальність через обов'язкове страхування працівників із дітьми на суму 1 млн. грн від нещасних випадків, що підвищить лояльність до роботодавців і стимулюватиме офіційне працевлаштування батьків. Рекомендується створити національну кампанію «Україна – країна

сімей» із залученням зірок, блогерів і діаспори для просування образу багатодітної сім'ї як національного успіху, із щомісячним ефіром на всіх каналах і цифровою рекламою в соцмережах, що сформує позитивний суспільний клімат і змінить ціннісні установки молоді, формуючи синергетичний ефект, де підвищення народжуваності, регулювання міграції та підтримка сімей перетворюються на єдину систему демографічного відродження, що забезпечує стійкість держави в умовах війни та повоєнного відновлення.

ВИСНОВКИ

Теоретичні основи зв'язку демографічних процесів з національною безпекою встановлено як системний, багатошаровий феномен, де демографія є не лише кількісним показником населення, а й якісним ресурсом людського капіталу, що визначає економічну продуктивність, соціальну стабільність та обороноздатність держави. Демографічна стійкість інтегрована в концепції національної безпеки як онтологічна основа державності, що підтверджується еволюцією наукових поглядів від вузького розуміння безпеки як захисту від зовнішніх загроз до комплексного підходу, де депопуляція, старіння та міграційні дисбаланси трактуються як внутрішні системні ризики, здатні підірвати суверенітет.

Міжнародний досвід регулювання демографічних факторів у контексті безпеки свідчить про ефективність комплексних стратегій, що поєднують економічні стимули, соціальну інфраструктуру та міграційну політику. Успішні моделі (Франція, Угорщина, Ізраїль, Сінгапур) демонструють, що підвищення народжуваності досягається не лише фінансовими виплатами, а й створенням сімейно орієнтованого середовища (доступне житло, гнучка зайнятість, дошкільна освіта), тоді як регулювання міграції через селективну імміграцію кваліфікованих фахівців і репатріацію діаспори забезпечує демографічний і економічний приріст. Україна може адаптувати ці практики з урахуванням воєнного стану, зокрема через інтеграцію з програмами ЄС (Ukraine Facility) та досвідом Хорватії у постконфліктному відновленні.

Нормативно-правова база демографічної політики в Україні характеризується фрагментарністю та недостатньою системністю, попри наявність Стратегії демографічного розвитку до 2040 р. (розпорядження КМУ № 922-р від 30.09.2024). Відсутні спеціалізовані закони про демографічну безпеку, репатріацію та репродуктивне здоров'я в умовах війни, а чинні акти (Сімейний кодекс, Кодекс законів про працю, закони про ВПО) не повною мірою враховують воєнні виклики. Необхідне гармонізування з європейським

законодавством у рамках кандидатства в ЄС, зокрема з Хартією основних прав ЄС та Директивами щодо гендерної рівності й захисту прав мігрантів.

Сучасний стан демографічної ситуації за даними Держстату, Інституту демографії ім. М. В. Птухи та KSE (2025) свідчить про критичне погіршення: населення скоротилося до 37,9 млн. (з 42 млн. у 2022 р.), сумарний коефіцієнт народжуваності впав нижче 1,0, частка осіб 60+ сягає 27%, внутрішнє переміщення охоплює понад 4,6 млн. осіб, еміграція – 5 млн., з яких лише 52,5% планують повернутися. Ключові тенденції: прискорена депопуляція, фемінізація міграції, регіональна диспропорція (концентрація в центрі та на заході), зростання інвалідизації та ПТСР.

Основні демографічні виклики - депопуляція (перевищення смертності над народжуваністю у 3-4 рази), масова вимушена міграція (5 млн. емігрантів, 19,5 тис. незаконно вивезених дітей), демографічне старіння (співвідношення працездатних до пенсіонерів 1:1), деформація вікової піраміди (скорочення дитячого населення на 21,5% з 2021 р.), гендерний дисбаланс (87 чоловіків на 100 жінок) - формують кумулятивну загрозу національній безпеці, що перевищує за масштабами наслідків пандемію COVID-19.

Демографічні фактори як загрози національній безпеці мають багатоплановий вплив: економічний (дефіцит робочої сили 10,6%, втрати ВВП до 7,8% щорічно від нерепатріації), соціально-політичний (зростання соціальної напруги, маргіналізація ветеранів, ерозія довіри до держави), воєнний (скорочення мобілізаційного резерву, втрата людського капіталу в критичних галузях). ПТСР, хронічні захворювання та психологічна травма населення посилюють внутрішню нестабільність, створюючи умови для гібридних загроз.

Вплив демографії на обороноздатність є прямим і критичним: скорочення призовного контингенту, дефіцит кваліфікованих кадрів для ВПК, зростання навантаження на соціальний бюджет (27% працюючих пенсіонерів) послаблюють стійкість ЗСУ та сектору безпеки. Демографічний дисбаланс знижує здатність до тривалої оборони, робить державу вразливою до

стратегічного виснаження, що вимагає включення демографічних індикаторів до Воєнної доктрини та Стратегії національної безпеки.

Державна політика у сфері демографії та законодавчі ініціативи перебувають на етапі формування: Стратегія 2040 р. визначає стратегічні цілі, але бракує операційних механізмів, фінансування (менше 1% ВВП) та міжвідомчої координації. Законодавчі ініціативи (зміни до Сімейного кодексу, Податкового кодексу, створення Фонду демографічної стійкості) є перспективними, але потребують прискореного ухвалення та пілотування в 2025-2027 рр.

Запропоновано вдосконалення правового регулювання та практичні рекомендації, що включають: створення Законів «Про демографічну безпеку», «Про репатріацію», «Про репродуктивне здоров'я в умовах війни»; запровадження Фонду демографічної стійкості (1,5-3% ВВП); програми «Сімейний капітал 2.0», «Повертайся додому PRO», «Сімейне житло 2.0»; цифрові платформи моніторингу та репатріації; пільгове житлове кредитування, гнучкий графік роботи, корпоративну підтримку сімей; демографічну освіту та медіа-кампанію, орієнтовану на традиційні сімейні цінності. Реалізація цих заходів дозволить стабілізувати населення на рівні 33-35 млн. до 2040 р., підвищити народжуваність до 1,5-1,6, повернути 2-3 млн. мігрантів і перетворити демографічні виклики на стратегічний ресурс національної стійкості та повоєнного відновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александрова О. Ю. Демографічна безпека України: оцінка стану, акценти державного регулювання. *Агросвіт*. 2017. № 18. С. 69-75.
2. Акімова Л. М. Теоретичні основи державного управління розвитком національної безпеки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 5. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1210> (дата звернення: 15.11.2024).
3. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної оборони України : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Талком, 2017. 576 с.
4. Абрамов В. І., Ситник Г. П., Смолянчук В. Ф. та ін. Глобальна та національна безпека / за заг. ред. Г. П. Синника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
5. Бисага Ю. М., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 4. С. 43-49.
6. Баймуратов М. А. Міжнародно-правові аспекти становлення і розвитку європейської системи безпеки на порозі ХХІ століття / М. А. Баймуратов, А. А. Делінський. Одеса : Юрид. літ., 2004. 182 с.
7. Верчин Н. Р. Суспільно-географічні аспекти інтегральної оцінки демографічної безпеки України. *Часопис соціально-економічної географії: міжрегіональний збірник наукових праць*. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2015. Вип. 1. С. 84-88.
8. Васильєв Г. Ю. Підтримка міжнародної безпеки - глобальна проблема людства. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2014. № 2 (21). С. 155-166.
9. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. пр. Київ : НІСД, 2016. 528 с.

10. Вовк О. О. Теоретико-правовий аналіз співвідношення понять державної та зовнішньої безпеки. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 43-48.
11. Вплив міграції на соціально-економічну ситуацію в Україні: аналіт. доп. / [В. Потапенко, А. Головка, О. Валевський та ін.] ; за ред. В. Потапенка. Київ : НІСД, 2023. 33 с.
12. Гладун О. М. Вплив російсько-української війни на демографічну ситуацію в Україні. *Вісник НАН України*. 2024. № 5. С. 50-54. URL: <https://visnyknanu.org.ua/ojs/index.php/v/article/view/4790/4525> (дата звернення: 25.10.2025).
13. Гончаренко О. М., Лисицин Е. М., Вагапов В. Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18-24.
14. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України. Київ : Євроатлантикінформ, 2017. 592 с.
15. Горлач І. Демографічні аспекти національної безпеки держави. Україна: аспекти праці. 2017. № 9. С. 21-26.
16. Гурковський М. П., Сидор М. Я. Поняття національної безпеки як адміністративно-правової категорії. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2 (12). С. 26-32.
17. Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/ds/nas_rik/nas_u/nas_rik_u.html (дата звернення: 10.3.2025).
18. Дзьобань О. П. Проблеми захисту національних інтересів України у сфері державної безпеки в умовах геополітичних трансформацій ХХІ століття : монографія / О. П. Дзьобань, В. Я. Настюк, В. В. Белєвцева. Харків : Право, 2013. 295 с.
19. Дзьобань О. П., Соснін О. В. Концептуальні підходи до розуміння сутності й забезпечення національної безпеки у сучасній науці. *Національна*

безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади : монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків : Право, 2021. С. 75-104.

20. Єзеров А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 2. С. 60-67. DOI: <https://doi.org/10.30970/jcl.2.2017.5> (дата звернення: 11.03.2026).

21. Жуленьова О., Дембіцький С., Злобіна О., Костенко Н. та ін. Вплив війни на ціннісні пріоритети. *Українське суспільство в умовах війни*. 2022 : кол. моногр. / за ред. Є. Головахи, С. Макеєва. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2022. С. 326-336.

22. Закон України «Про Збройні сили України» від 6 груд. 1996 р. № 1934-XII. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення: 11.03.2026).

23. Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 15.12.2025).

24. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19 черв. 2003 р. № 964-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15> (дата звернення: 9.09.2024).

25. Іванісов О. В., Агавердієва Х. Ф., Лебединська О. С. Демографічна безпека України: сучасні виклики та загрози. *Економіка і фінанси*. 2019. № 1. С. 28-39.

26. Казакова Л. О. Національна безпека держави: понятійно-категорійний апарат. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 128-132. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.18> (дата звернення: 10.10.2025).

27. Копанчук В. О. Онтологічно-гносеологічний механізм забезпечення національної безпеки України: філософський аспект. *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2017. Вип. 6. URL: [https://nuczu.edu.ua/.../Visnik_nUCZU_1%20\(6\)_2017_koranchuk.pdf](https://nuczu.edu.ua/.../Visnik_nUCZU_1%20(6)_2017_koranchuk.pdf) (дата звернення: 4.02.2026).

28. Крук С. І. Інституційний розвиток державного управління у сфері забезпечення національної безпеки України : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.05. Харків, 2019. 43 с.

29. Левицька М. Б. Теоретико-правові аспекти забезпечення національної безпеки органами внутрішніх справ України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2002. 17 с.

30. Лібанова Е. М. Демографічні зрушення в контексті соціального розвитку. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1 (21). С. 9-23.

31. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях : словник / В. А. Ліпкан, О. С. Ліпкан. Вид. 2-ге, доповн. і переробл. Київ : Текст, 2008. 400 с.

32. Мартин О. М., Бомко О. І. Демографічна безпека як складова національної безпеки України. *Всеукраїнська науково-практична конференція молодих вчених, курсантів та студентів*. 2019. С. 270-274.

33. Медвідь Ф. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі. *Вісник Львівського університету. Сер.: Історична*. 2017. Спецвип. С. 781-789.

34. Мельниченко Б., Фігель Н. Основні підходи до розуміння поняття «національна безпека». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Сер.: *Юридичні науки*. 2021. № 2 (30). С. 68-72. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2021.30.068> (дата звернення: 21.11.2025).

35. Мосейко А. Г. Національна безпека України як об'єкт публічного адміністрування. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2019. Вип. 2 (86). С. 42-52.

36. Мотайло О. В. Основні концептуальні підходи до сутності поняття «національна безпека». *Право та державне управління*. 2019. № 4. С. 288-293. DOI: <https://doi.org/10.32840/pdu.2019.4.44> (дата звернення: 11.03.2026).

37. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / відп. ред. С. С. Яценко. 2-ге вид., переробл. та доповн. Київ : АСК, 2003. 968 с.

38. Настюк В. Я. Сучасні підходи до визначення сутності та поняття державної безпеки. *Сучасний стан та перспективи розвитку сектору безпеки України: публічно-приватні аспекти : матеріали III міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 16 квіт. 2015 р.)*. Харків : Харківський регіональний ін-т державного управління, 2015. С. 56-58.

39. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. URL: <https://idss.org.ua> (дата звернення: 2.10.2025).

40. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 27.08.2025).

41. Павленко Д. Г., Семенюк Ю. В., Лисецький Ю. М. Національна безпека: поняття, складники, чинники впливу. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Сер.: Державне управління*. 2021. Т. 32 (71). № 3. С. 102-107. DOI: <https://doi.org/10.32838/tnU-2663-6468/2021.3/17> (дата звернення: 11.03.2026).

42. Пархоменко-Куцевіл О. Проблеми забезпечення національної безпеки в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти. Сер.: Екологія. Публічне управління та адміністрування*. 2023. Вип. 3. С. 143-150. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-5681-2023-3.19> (дата звернення: 20.11.2025).

43. Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека». *Стратегічна панорама*. 2006. № 2. С. 17-20.

44. Північноатлантичний договір від 4 квіт. 1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/950_008 (дата звернення: 16.02.2026).

45. Підсумки-2022: Під синьо-жовтим прапором свободи! [результати загальнонаціонального опитування, проведеного Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва спільно з соціологічною службою Центру Разумкова за підтримки програми MAtRA з 13 по 21 грудня 2022 р.]. Офіційний сайт Фонду демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва. 2022. 29 грудня. URL: <https://dif.org.ua/article/pidsumki-2022-pid-sino-zhovtim-praporom-svobodі> (дата звернення: 10.10.2025).

46. Пилипчук В. Г. Еволюція наукових поглядів стосовно поняття «державна безпека». *Стратегічна панорама*. 2006. № 2. С. 17-20.
47. Подковенко Т. Національна безпека України: аксіологічний та правовий аспекти. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 1 (25). С. 11-18. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2021.01.011> (дата звернення: 7.03.2026).
48. Проблеми зовнішньої політики та безпеки країни: думки та позиції експертів (лютий-березень 2023 р.). Офіційний сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2023. 12 квітня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/problemy-zovnishnoi-polityky-ta-bezpeky-krainy-dumky-ta-pozytsii-ekspertiv-liutyi-berezen-2023r> (дата звернення: 15.01.2026).
49. ПТСР та загострення хронічних хвороб: як війна вплине на здоров'я українців. *Слово і діло*. 2022. URL: <http://surl.li/hxvvn> (дата звернення: 15.11.2024).
50. Редькіна А. Українські національні інтереси й цінності: суспільне усвідомлення та переоцінка. *Політичні дослідження*. 2023. № 1 (5). С. 144-162. DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-1-8> (дата звернення: 29.12.2025).
51. Резнікова О. О. Національна безпека. Енциклопедія Сучасної України / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71068> (дата звернення: 7.09.2025).
52. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища : монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
53. Рижук О. Аналіз підходів щодо визначення поняття «інформаційна безпека» в умовах глобалізації. *Міжнародні відносини. Сер.: Політичні науки*. 2017. № 13. URL: http://clouds.iir.edu.ua/index.php/pol_n/article/view/3007 (дата звернення: 30.10.2025).
54. Романишин А. Д. Державні пріоритети у сфері демографічної безпеки України. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2018. Вип. 4. С. 102-108.

55. Рудакевич О. М. Безпека національна. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Безпека національна](https://vue.gov.ua/Безпека_національна) (дата звернення: 19.12.2025).

56. Рябовол Л. Т. Національна безпека України: структурно-функціональний аналіз. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Сер.: Право*. 2020. № 1 (1). С. 25-30. DOI: <https://doi.org/10.32342/2709-6408-2020-1-1-4> (дата звернення: 25.10.2025).

57. Саганюк Ф. В. Воєнна безпека і оборона України. *Тлумачний словник нормативно-правових та наукових термінів і визначень / Ф. В. Саганюк [та ін.]*. Київ : [б. в.], 2007. 186 с.

58. Сиволап Л. А. Теоретичні аспекти національної безпеки країни та вплив на неї економічної безпеки. *Вісник Приазовського державного технічного університету*. 2014. Вип. 27. С. 55-62.

59. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади). Київ : НАДУ, 2012. 544 с.

60. Собакаръ А. О., Нестерцова-Собакаръ О. В. Категоріально-теоретичний вимір національної безпеки України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 107-111.

61. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації : монографія. Київ : Логос, 2011. 416 с.

62. Стативка Н. В. Демографічна складова економічної безпеки України / Н. В. Стативка, А. А. Смаглюк. *Теорія та практика державного управління*. 2011. Вип. 1. С. 280-287.

63. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 черв. 1945 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010 (дата звернення: 27.11.2025).

64. Стратегія демографічного розвитку України на період до 2040 р.. *Урядовий портал*. 2024. URL: <http://surl.li/omfusi> (дата звернення: 11.11.2025).

65. Стратегія національної безпеки України «Безпека людини - безпека країни»: проект. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-11/the-national-security-strategy.pdf> (дата звернення: 02.02.2026).

66. Ткаченко В. І., Смірнов Є. Б., Астахов О. О. Шляхи формування системи забезпечення національної безпеки. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил*. 2015. Вип. 2 (43). С. 3-8.

67. Ткачук Т. Ю. Правове забезпечення інформаційної безпеки в умовах євроінтеграції України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ужгород, 2019. 487 с.

68. Указ Президента України «Про Военну доктрину» від 15 черв. 2004 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/648/2004> (дата звернення: 19.03.2026).

69. Харазішвілі Ю. М. Системна безпека сталого розвитку: інструментарій оцінки, резерви та стратегічні сценарії реалізації. Київ, 2019. 304 с.

70. Цвігун І. А. Демографічна безпека України та напрями її регулювання: монографія. Кам'янець-Подільський : В-ць ПП Д. Г. Зволейко, 2013. 400 с.

71. Чижов Д. А. Національна безпека як елемент системи забезпечення прав і свобод людини та громадянина. *Держава та регіони. Сер.: Право*. 2021. № 4 (74). С. 96-101. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.4.15> (дата звернення: 8.09.2025).

72. Штеба Р. Ю. Теоретичні засади державної політики у сфері забезпечення національної безпеки. *Вісник Національного університету цивільного захисту України. Сер.: Державне управління*. 2019. Вип. 1 (10). С. 415-422.

73. Шульга О. Зовнішньополітичні орієнтації населення України: критичне сприйняття безальтернативного вектору. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2020. Вип. 7 (21). С. 42-49.

74. Яковенко Т. В. Особливості сучасної демографічної кризи в Україні. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2014. № 11. С. 77-83.

75. Янчук А. О. Особливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення державної безпеки України в сучасних умовах. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер.: Юридична*. 2016. Вип. 1. С. 342-355.

76. 30 років Незалежності: як змінювалася демографічна ситуація в Україні. *Слово і діло*. 2021. URL: <http://surl.li/muhvuh> (дата звернення: 5.03.2025).

77. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. Ю. С. Шемшученка. Київ : Юрид. думка, 2012. 1020 с.

78. Експертне опитування «Роль і місце України в перспективних європейській та євроатлантичній системах безпеки» (серпень 2022 р.). Офіційний сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2022. 3 жовтня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ekspertne-opytuvannia-rol-i-mistse-ukrainy-v-perspektyvnykh-ievropeiskii-ta-ievroatlantlychnii-systemakh-bezpeky-serpen-2022p> (дата звернення: 20.11.2025).

79. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 20.11.2025).

80. Куницький О. ООН: населення України може скоротитись до 35 мільйонів за 30 років. *Deutsche Welle*. 2021. URL: <http://surl.li/fpswfv> (дата звернення: 24.11.2025).

81. Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. Загальнонаціональне телефонне опитування 4-16 січня, 2023. Київ : Київський міжнародний інститут соціології, 2023. 38 с. URL: https://kiis.com.ua/materials/pr/20230223_6/January_2023_Ukraine_wartime_survey_UkR.pdf (дата звернення: 16.11.2025).

82. Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень-жовтень 2022 р.). Офіційний сайт Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. 2022. 28 жовтня. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykoideologichni-oriientsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r> (дата звернення: 06.10.2025).

83. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

84. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. Т. 1: А - Г. Київ : «Укр. енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. 792 с.

85. A Strong Britain in Age of Uncertainty. The National Security Strategy. London : The Stationery Office Limited, 2010. 37 p.

86. Brown H. Thinking about National Security. Defense and Foreign Policy in a Dangerous World. 1st ed. Colorado : Westview Press, 1983. 288 p.

87. Chapter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice. San Francisco, 1945. 54 p. URL: <https://www.un.org/dppa/decolonization/sites/www.un.org.dppa.decolonization/files/uncharter.pdf> (date of application: 25.12.2025).

88. Chojnowski L. Bezpieczeństwo narodowe. Studium teoretyczne. Słupsk : Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, 2016. 272 s.

89. Hendrickson D., Karkoszka A. The Challenges of Security Sector Reform. SIPRI Yearbook 2002: Armaments, Disarmament and International Security. Oxford University Press, 2002. 882 p.

90. Holmes K. R. H. What is National Security? The Heritage Foundation. 2015. P. 17-26. URL: <https://www.heritage.org/military-strength-essays/2015-essays/what-national-security> (date of application: 15.11.2025).

91. Human Development Report, 1994. URL: http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_ete_nostats.pdf (date of application: 15.07.2025).
92. Huntington S. P. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. Massachusetts : Harvard University Press, 1957. 534 p.
93. Kamiński M. Prawo bezpieczeństwa narodowego. *Wiedza obronna*. 2019. Vol. 268. Nr. 3. S. 57-75.
94. Kitler W. *Bezpieczeństwo narodowe RP: podstawowe kategorie, uwarunkowania, system*. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, 2011. 411 s.
95. Morgenthau H. *Politics Among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition. New York : Alfred A. Knopf, 1973. 597 p.
96. National Security Act of 1947. Office of the Historian, Foreign Service Institute of the United States Department of State. URL: <https://history.state.gov/milestones/1945-1952/national-security-act> (date of application: 20.10.2025).
97. National Security Strategy, 2015. URL: <http://nssarchive.us/wp-content/uploads/2015/2015.pdf> (date of application: 29.09.2025).
98. National Security Strategy. Washington D.C. : White House, 2017. URL: <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/nSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> (date of application: 10.10.2025).
99. Orłowski P. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2020. *Analiza KBN*. 2020. Nr. 10 (62). 19 Maja. S. 1-5.
100. Ricard S. The Roosevelt Corollary. *Presidential Studies Quarterly*. 2006. Vol. 36. No. 1. P. 17-26. URL: <http://www.jstor.org/stable/27552743> (date of application: 30.11.2025).
101. Sarkesian S. C., Vitas R. A. *U.S. National Security Policy and Strategy: Documents and Policy Proposals*. Westport, Connecticut : Greenwood Press, Inc., 1988. 466 p.

102. Słownik terminów z zakresu bezpieczeństwa narodowego / pod kierownictwem dr. hab. inż. B. Zdrodowskiego. Warszawa : Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej. Wydział Strategiczno-Obronny, 2008. 182 s.

103. Smeltz D. et al. Pivot to Europe: US Public Opinion in a Time of War. Results of the 2022 Chicago Council Survey of American Public Opinion and US Foreign Policy. Chicago : The Chicago Council on Global Affairs, 2022. 36 p.

104. Sobczak J. The New National Security Strategy of the Republic of Poland. *Cybersecurity in Poland* / Edited by K. Chałubińska-Jentkiewicz, F. Radoniewicz, T. Zieliński. Springer, Cham, 2022. S. 111-135. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-78551-2_7 (дата звернення: 11.03.2026).

105. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego 2020. URL: https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_narodowego_RP_2020.pdf (date of application: 1.10.2025).

106. Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, 2014. URL: <https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf> (date of application: 3.12.2025).

107. The Conference on Security and Co-operation in Europe. The Helsinki Final Act. Helsinki, 1975. 62 p. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf> (date of application: 25.12.2025).

108. Ukraine's Population Future after the Russian Invasion. JRC Publications Repository. URL: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC132458> (date of application: 5.02.2026).

109. Vasquez J. A. Classics of International Relations. 3rd ed. New Jersey : Pearson, 1995. 432 p.

110. Wróblewski R. Wprowadzenie do nauk o bezpieczeństwie. Siedlce : Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, 2017. 120 s.

111. 56% американців вважають війну в Україні «критично загрозою» інтересам США – опитування. Голос Америки. 2023. 15 березня. URL:

<https://www.holosameryky.com/a/opytuvannya-vujna-v-ukraini/7006978.html>

(дата звернення: 30.11.2025).

112. Всеукраїнське опитування Міжнародного республіканського інституту (IRI): лютий 2023. Соціологічна група «Рейтинг». 2023. 23 березня.

URL:

https://ratinggroup.ua/research/ukraine/national_survey_of_ukraine_iri_february_2023.html (дата звернення: 1.02.2026).